

Historie a proměny jednoho bloku při hradbách Starého Města pražského

HUBERT JEČNÝ — HELENA OLMEROVÁ

Při rozhodování o výstavbě obchodních domů v centru Prahy bylo pro jeden z nich — Kotvu — vybráno místo na náměstí Republiky, kde podle pramenů stávala v raném středověku komenda řádu německých rytířů, založená při hradbách Starého Města pražského. V letech 1927 až 1929 zde prováděl výkopy Státní archeologický ústav¹ a podle dochované dokumentace sondy procházely rozsáhlým pohřebišťem, odkryly základy barokního chrámu sv. Norberta a pod nimi na jednom místě zachytily kvádřikové zdivo půlkruhové apsidy kostela sv. Benedikta, pokládaného za součást stavebního komplexu vybudovaného německým rytířským řádem.

Projekt obchodního domu Kotva předpokládal zahloubení stavební jámy do čtrnácti metrů a tím naprostou likvidaci všech památek hmotné kultury. Proto podle požadavků památkových orgánů jedna z podmínek územního rozhodnutí ukládala investorovi zajistit záchranný archeologický výzkum. Stavebník zadal přípravu staveniště, jež zahrnovala i částky na provedení výzkumu, inženýrskému oddělení Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů, který pak zajišťoval organizaci výkopů. Pražská archeologická komise řízená akademikem Janem Filipem pověřila odborným vedením výzkumu archeologické oddělení Pražského střediska státní památkové péče a ochrany přírody².

Plocha staveniště měřila přibližně 72 arů a odkrytí celého kulturního souvrství předpokládalo vytěžení a odvoz zhruba 30 000 m³ zeminy. Výzkum asi stejně velkého pozemku v historickém jádru švédského Lundu si vyžádal několikaletou práci dvanácti archeologů (Klápště — Velímský 1979, 501n). V Praze se takové podmínky nepodařilo vytvořit. Původní požadavek tříletého výzkumu byl zamítnut a harmonogram výstavby k němu poskytl pouhých sedm měsíců.

Základní faktor, determinujícím všechny úvahy o metodě a organizaci výkopů, byl časový limit. Kulturní souvrství dosahovalo podle dostupných podkladů do průměrné hloubky 4 metrů. Výkop vedený klasickou metodou nemohl ve vymezeném čase zvládnout víc než několik málo arů, vybraných zcela náhodně z plochy staveniště. Metodou vzorku by se dosáhlo jen obdobných torzálních poznatků, jaké přinesl výzkum z dvacátých let. Staveniště Kotvy otvíralo však možnosti uprostřed vysoké zástavby městského centra zcela výjimečné, nabízelo nahlédnutí do historie jednoho ze staroměstských bloků v celém jeho půdorysném a časovém rozměru. Tento požadavek mohl být splněn jen plošným odkryvem, a to při vědomí všech obtíží i rizik, že si časový limit vynutí některé selekce. Při zvažování problémovosti obou metod v daných podmínkách jsme usoudili, že plošný odkryv může přinést širší časoprostorové svědectví.

Původní geologické a historické podloží tvořil lehce zvlněný povrch vltavské terasy, dosahující zhruba úrovně 191,30 m n.m. Podle označení Quida Záruby (1948, 58) jde o terasu IVA, tzv. maninskou, pleistocénního původu, vytvořenou akumulací zrnitých říčních štěrků, jež v hloubce asi 11 m nasedaly na skalní podloží z ordovických břidlic. Povrchová vrstva terasy z jemného náplavového písku, silná 30 až 55 cm, výrazná svým temně hnědým zabarvením, byla místy porušená denudací nebo antropickými zásahy.

Terasy tvořily ještě v raném středověku výrazný morfologický profil pražské kotliny, teprve pozdější rozvoj města jejich odstupnění uměle zarovnal a zastřel souvislou zástavbou. Staroměstské území se dělilo do dvou úrovní, podél řeky se táhl pás nivy a nad ní se zvedala o dva až šest metrů hrana terasy IVa, probíhající přibližně podél dnešních ulic Konviktské a Jilské, obcházela okraj Staroměstského náměstí a směřovala podél Kozí ulice k Haštalskému náměstí, odkud se stáčela k Petřské čtvrti. Od této hrany stoupal povrch terasy zvolna k jihovýchodu, kde na ni navazovaly další stupně vyšších vltavských teras, jež modelovaly pravou stranu pražské kotliny až po náhorní plošinu.

V minulých letech byla na staroměstské terase zachycena výrazná deprese probíhající přibližně pod dnešními ulicemi Benediktskou a Masnou až po Dlouhou třídu (Dragoun 1981, 229). Podle dosud evidovaných vrtů a výkopů se zdá, že po severní straně této deprese celá plocha výběžku staroměstské terasy měla úroveň nižší, zatímco její jižní hrana se zvedala do původní úrovně terasy a na ní pak byly založeny vedle sebe v nevelkém časovém odstupu tři významné raně středověké komplexy, Týnský dvůr, svatojakubský klášter a komenda řádu německých rytířů.

Nejstarším historickým pramenem z těchto poloh je poklad denárů knížete Bedřicha (1173, 1179 — 1189), nalezený v mladohradištní nádobě pod základy jednoho domu v Královské ulici (Radoměský 1955, 23 — 25). Naznačuje možnost místního osídlení již koncem 12. století. Spíše se však předpokládalo, že šlo o polohy vzdálené od pražského podhradí, kam rozvoj osídlení dlouho nedosáhl, a depotu mincí se nepřikládá sídlištní původ.

Absence staršího osídlení se dovozovala ze založení dvou zdejších církevních komplexů, minoritského kláštera a komendy, o nichž se soudilo, že vznikly na „zeleném drnu“. Názor o prázdných nezasídlených prostorách mezi Poříčím a Újezdem sv. Martina do první poloviny 13. století zastával mimo jiné Jiří Čarek (1966, 32, 35), Tomáš Kalina (1972, 73n) a naposled i Josef Janáček (1983, 51). Oproti tomu Zdeněk Fiala (1966, 57n) soudil, že území Starého Města bylo v celé hrazené ploše souvisle zastavěné a kolektiv Dobroslava Líbala (1966, 45) při stavebně historickém průzkumu upozorňoval na příznaky naznačující zde existenci starší zástavby.

První písemná zpráva, vztahující se k těmto místům, se dochovala až z roku 1306 v nejstarší knize privilegií staré obce pražské (Tomek 1866, 168). Šlo o dohodu mezi generálem české baleje řádu německých rytířů a správou města, podle které jedenáct bratří bydlících v klášteře sv. Benedikta mělo platit každoročně pět hřiven na opravu cest a mostů s tím, že budou osvobozeni od jiných plateb. S postupujícím časem záznamy přibývaly, ale přinášely jen zcela kusé zprávy, z kterých nelze vysledovat souvislejší údaje o místní zástavbě a vytvořit si představu o jejím uspořádání a proměnách.

Záchranný výzkum provedený v roce 1971 doložil, že se zde v průběhu přibližně osmi staletí vystřídala řada výrazně odlišných sociálních struktur, které vyhranily historii zdejšího staroměstského bloku do víceméně uzavřených etap a umožnily ji roztrždit do kapitol vázaných do chronologického sledu:

I. 11. a část 12. století: nejstarší fáze pohřebiště před postavením kostela sv. Benedikta, problematika související s otázkou, k jakému osídlení náleželo.

II. Pokročilé 12. století: výstavba románského tribunového kostela a kvádríkových domů v jeho sousedství, jejich souvislost s urbanistickou strukturou Starého Města. Objekty zahloubené do povrchu terasy.

III. 13. století: příchod řádu německých rytířů, přestavba celého areálu, úprava kostela sv. Benedikta, výstavba komendy, vznik staroměstského opevnění.

IV. 14. až počátek 15. století: gotická přestavba komendy a kostela, studna se souborem

Celkový pohled na výzkum od severovýchodu. (Z. Helfert)

keramiky a skla, konec křížáckého řádu v Praze.

V. 15. až počátek 17. století: rozprodání komendy pražským měšťanům a přestavba areálu komendy podle jejich potřeb. Záznamy v nejstarších městských knihách. Menší úpravy kostela a zbourání hradeb.

VI. 17. a 18. století: kostel sv. Benedikta obdrželi strahovští premonstráti, kteří zde založili seminář a pověřili Domenica Orsiho výstavbou nového barokního chrámu.

VII. Od konce 18. století do současnosti: osvícenská doba zrušila klášterní semináře a v budově koleje byl umístěn ústav šlechticů. Na místě zbořeného kostela vznikla ústavní zahrada.

I. Raně středověké pohřebiště z 11. a 12. století

Stratigraficky nejstarším nálezem zachyceným ve východní části staveniště — v areálu románského kostela sv. Benedikta — bylo pohřebiště, jehož některé hroby raně středověká zástavba narušovala nebo překrývala a vymezovala tak terminus ante quem jeho původu.

Půlkruhová apsida kostela překrývala část hrobu č. 623 s dobře zachovanou kostrou muže s rukama v klíně, jeho k západu orientovaná hlava zasahovala pod základy a temenní kost byla dokonce stavbou odebrána. Shodně orientovaný byl dětský hrob č. 625 s esovitou záušnicí a v téže jámě hlouběji uložený č. 634 měl hlavu těsně pod okrajem apsidy. Pod jižní stranou závěru se zachovaly části hrobů č. 814 až 816. Dva ženské hroby č. 438 a 638, opět orientované hlavou k západu, byly zčásti překryty základovými bloky pilířů tribuny. Dětský pohřeb č. 804 v románské apsidě v místě pod oltářním stolkem byl patrně součástí řady hrobů porušených základovým zdívem a tedy starších než empírový kostel. V sektoru G—2 se dochovala in situ při základech kvádříkového domu lebka a několik krčních obratlů.

Hrobové jámy vyhloubené ve šterkopískové terase a znovu vyplněné výkopovým materiálem bylo lze s obtížemi sledovat jen tam, kde výplň mramorovitě probarvoval povrchový rezavý jílovitý písek. Soudíme, že k této skupině hrobů vymezených ante quem náležely ještě další, uložené zhruba ve stejné hloubce a odlišující se od mladšího hřbitova poněkud odchylnou orientací. Poměrně spolehlivě lze k nim přiřít hroby podél severní a západní strany románského kostela, kde výkopy doložily osídlení, jehož pohřebiště se zřejmě přimklo k protilehlým stěnám svatyně. Nejstarší hroby se od mladších výrazněji neodlišovaly ani uložením skeletů s rukama podél těla, ani antropologickým rozbořem, který nepostihl mezi oběma nejstaršími fázemi pohřebiště zjevnější difference (Hanáková — Stloukal 1988). Jedinou výjimkou je fragment hrobu narušeného západním románským kamenným domem v sektoru G—2, kde lebka byla orientována k východu. Vymezení nejstarší nekropole není proto spolehlivé a nemáme jistotu ani v jeho plošném rozsahu, neboť difúzní forma pohřebiště mohla zasahovat za hranice výzkumu. Z nálezové situace lze usuzovat, že šlo o skupinové pohřebiště, soustředěné místy do přibližných řad, jinak volně rozložené na ploše terasy.

Příznačným rysem byla mizivá výbava. Pouze v hrobech č. 625, 628, 632 a 749 jsme zachytili esovité záušnice, v č. 628 byl prstýnek a v č. 652 náramek. Chronologické řazení záušnic podle velikosti bylo v poslední době zpochybněno, předpokládaný vývoj na území Čech od menších a masivnějších tvarů z 10. a 11. století k větším drátěným ve 12. a 13. věku narušily některé novější výzkumy, zejména na Klárově, kde byla prokázána retardace archaických tvarů nejméně o dvě století (Hrdlička 1972, 655, 660). Přesto původní chronologická kritéria nepozbyla zcela svou platnost a jsou mnohde podpořena

Zdivo románské apsidy překrývající starší hroby. (Z. Helfert)

nálezy mincí (Zápotocký 1967, 474). Typy záušnic zachycené na staveništi Kotvy lze řadit do starší skupiny ve shodě s termínem *ante quem*, daným románskou výstavbou.

Otevřenou otázkou zůstává, k jakému osídlení zdejší pohřebiště příslušelo. Na staveništi obchodního domu nebyly zachyceny žádné synchronní sídlíštní stopy a nejsou evidovány ani v širokém okolí. Území Starého Města patří dnes k nejvíce prosondovaným pražským historickým čtvrtím a přesto se ani posledním výzkumům nepodařilo doložit na jeho území sídlíštní vrstvy starší než z 12. století. V rozporu s tímto zjištěním je zde dokumentována již celá řada raně středověkých nekropolí, z nichž některá lze řadit podle keramických nálezů až do 10. století.

Jsou to pohřby z Uhelného trhu čp. 423/I, z ulice U Obecního domu, z Dušní ulice, případně poněkud problematické nálezy z ulice Na příkopě a Na Perštýně čp. 342/I. Hřbitov v místech pozdější rotundy sv. Kříže, datovaný snad denárem knížete Jaromíra, spadá patrně již do doby po zlomu tisíciletí (Sláma 1977, č. 160; Čiháková 1984, 216n). Podrobněji je dokumentováno pohřebiště z Bartolomějské ulice, jež přetrvávalo z 10. do 11. století (Borkovský 1947, 460n). Do tohoto století lze patrně řadit i pohřebiště zachycené při bourání domu U Lhotků ve středu Václavského náměstí (Sláma 1977, č. 154). Nové výzkumy doplnily soupis o hřbitov pod Celetnou ulicí, kde jeden z hrobů byl vybavený vědérkem (Bureš 1989, PSH XXI, 189—190), dále pohřebiště pod Malým náměstím (Dragoun 1980, 238) a na křižovatce Dlouhé třídy s Dušní ulicí (Dragoun 1981, 105). Poslední z nich bylo datované denárem Břetislava II. do konce 11. století. Šlo vesměs o záchranné výzkumy uprostřed vysoké zástavby nebo na komunikačních trasách, tedy v podmínkách, jež neumožnily odhalit hřbitovy v celém rozměru a proto neznáme jejich původní rozsah. Nejširší odkryv dvaceti pohřbů je popsán z Bartolomějské ulice, kde zvláštní úprava hrobů poukazuje na cizí etnikum, patrně kupecké emporie. Mimo mužské pohřby se zde vyskytují i hroby žen a dětí. Ve výbavě se rovněž nacházely esovitě záušnice o průměru 12 až 15 mm a síle drátu až 2 mm.

Společným znakem zdejších raně středověkých pohřebišť je absence vazby na sakrální stavby a absence vztahů k sídlíštní kulturní vrstvě. Za současného stavu poznatků máme na pravobřežní straně pražské kotliny zachyceny z doby před 12. stoletím jen jednotlivé osamocené artefakty a u některých z nich se navíc usuzuje na druhotné uložení. Četněji se vyskytují souvislejší vrstvy strusky, jež dokládají působnost kovozpracovatelských řemesel. Zpravidla nejsou provázány spolehlivěji datovatelnými průvodními nálezy a pokud tomu tak bylo, pocházely z dob mladších. Ve starších náleзовých zprávách jsou některé ze zdejších struskových deponií sice datované do raných věků, ale novodobé revizní výkopy a upřesněná chronologie pražské keramiky tyto interpretace vesměs zpochybnily. Přesto nelze vyloučit, že některé jinak neidentifikovatelné depoty strusky nebo pozůstatky ohnišť, zachycené na nejstarším kulturním horizontu, jsou pozůstatkem činnosti řemeslníků, kteří vyhledali pravobřežní polohy již v časných dobách přemyslovského města, ale šlo zřejmě o krátkodobá a nestabilní působišť, jež nestačila po sobě zanechat souvislejší kulturní vrstvy.

Jinou skupinou, která zde měla svá stanoviště, byli cizí kupci a otrokářské karavany. Za specifické geopolitické situace na sklonku tisíciletí si vytvořili na pražské křižovatce dálkových cest jedno ze svých center a jeho polohu z mnoha důvodů (Ječný 1986, 51n) hledáme na pravobřežní straně kotliny v místech pozdějšího Starého Města. O těchto lidech víme zatím velice málo. Mimo stručných písemných zpráv a prameny doložených, ale blíže neidentifikovatelných kupeckých osad, jež se zde stabilizovaly v mladších fázích dálkového obchodu, tušíme jejich přítomnost z pohřebišť v Bartolomějské ulici. Soudíme, že zde zanechali i některé z dalších hřbitovů, jež zde zůstaly z dob před

osídlením pravobřežní vltavské kotliny. Zda k nim patřilo i pohřebiště ze staveniště Kotvy, nelze doložit.

II. První osídlení ze třetí třetiny 12. až do čtyřicátých let 13. století

Po nějakém čase, když hřbitov zůstal opuštěný a jeho poloha zřejmě upadla v zapomnutí, překrylo jej první místní osídlení, jež se rozvinulo na horizontu staroměstské terasy a přineslo sem i náročnou kamennou zástavbu.

V sektoru J—3 výzkum odkryl půlkruhovou dispozici, založenou přibližně 1 m ve šterkopískovém podloží. V nepravidelné, žlabovitě vyhloubené základové rýze, široké přibližně 170 cm, ležely na dně velké kusy opuky a nad nimi bylo zdivo lité z lomových kamenů a sporé malty, překrývané zpravidla dvěma vrstvami hrubě přisekaných kvádrů. Koruna základu dosahovala k úrovni tehdejšího terénu na niveletě 191,30. Nadzemní zdivo lemoval na vnější straně trnož vyzdžený ze dvou vrstev opukových kvádrů. Lasturové výlomy na jejich povrchu dokládaly opracování kladivem, poměrně rovné hrany byly patrně upravené dlátem, ale bez zvýraznění okrajového pásku. Spáry vyplňovala nažloutlá malta, seřiznutá rovně v líci kamenů. Římsa trnože měla horní hranu okosenou, provedená byla ze žlutého pískovce obsahujícího značný podíl železitých složek, jejichž oxidací získal na povrchu rezavé až fialové zabarvení. Nad římsou soklu zůstala jedna vrstva kvádrů vysokých 16 cm. Síla obvodové zdi nad trnoží dosahovala 112 až 116 cm.

Na vnitřní straně apsidy probíhal na niveletě 191,60 výrazný ústupek, na jehož úroveň navazovalo maltové lože dlažby kněžiště. Při jižní hraně apsidy byla na tomto horizontu založena patka vítězného oblouku. Tvořil ji hranol, jehož čelní a do apsidy obrácená strana byla v horní části profilovaná výžlabkem odsazeným dvěma drobnými ústupky. Na horní ploše nebyl patrný žádný otisk dřívku, proto soudíme, že na patku navazoval hranolový pilíř mělce vystupující z plochy stěn. Za patkou zůstal v apsidě jeden kvádr nadzemního zdiva vysoký 12 cm.

Terény v okolí a nad apsidou vyplňoval recentní násyp zanechaný výzkumem z dvacátých let. Přesto se podařilo zachytit původní stratigrafii. Přibližně na horizontu 190,00 překrývala šterkopískové podloží slabá vrstva opukových štěpin, sklánějící se zvolna k východu k základům apsidy. Nad ní vyklíňoval hlinitopísčítý násyp, na jehož povrchu se rozprostírala vrstva malty a vápna, překrytá mocnou navážkou hlíny se stavebním odpadem, dosahující až do úrovně podlahy kněžiště.

Obvodové zdivo lodi se dochovalo nejúplněji na jihovýchodním nároží. V dosti nepravidelně vyhloubené základové rýze bylo hubenou maltou zalévané lomové zdivo, vyrovnávané při koruně třemi vrstvami štípaných opukových desek s pevným vápeným pojivem. Na vnějším plášti lodi obíhal trnož, zakončený římsou profilovanou stejně jako na apsidě. Nad římsou trnože vázaly nároží kvádry, hladce tesané ze světlého pískovce, dosahující výšky dvou až tří řad kvádríkového zdiva. Vnější plochy kvádrů licovaly s rovinou stěn, šlo tedy o konstrukční zpevnění nároží bez výtvarného záměru.

Další průběh jižního průčelí se podařilo sledovat pod dlažbou barokních pohřebních krypt. Severní obvodová zeď románského kostela se dochovala pod mohutnými základy barokního chrámu, na východě lehce vystupovala z jejich líce a ve svém průběhu k západu postupně v mase barokních substrukcí mizela.

Západní průčelí se podařilo odkryt téměř v celém průběhu. Na koruně oboustranně lehce rozšířeného základu zbyla jedna vrstva nadzemního kvádríkového zdiva a jeho

šířka 140 cm dokládala i zde existenci trnože.

Lod' románského kostela měřila 11,65 m, šířka dosahovala 6,95 m. Apsida měla světlost 4,40 m a hloubku 2,60. V západní části lodi jsme odkryli mezi hrobovými jámami a zdívem barokní krypty dva základové bloky, přibližně čtvercového půdorysu o straně asi 140 cm, založené zhruba 120 cm od obvodových zdí tak, že mezi nimi ve středu zůstal rozpon o celou polovinu větší, přibližně 176 cm. Šlo zřejmě o asymetricky založené základy tribuny.

Z pohřbů odkrytých v interiéru kostela lze sotva který řadit do doby, kdy plnil funkci soukromé tribunové sakrální stavby. Před oltářem, v poloze vyhrazené zpravidla zakladateli a jeho rodině, se žádný hrob nenalézal. Poddaní vlastníka kostela byli pohřbíváni pouze vně objektu. Překvapivá je absence hrobů za apsidou, kde jejich radiální uložení před pláštěm kněžiště bývalo v těch časech pravidlem. Spodní horizont zde odkrytých pohřbů naznačoval spíše vztah k hrobům narušeným románskými základy a řadíme je s určitou pravděpodobností k nejstaršímu pohřebišti.

K éře tribunového kostela zřejmě náleželo pohřebiště na jeho jihovýchodní straně, kde v hloubce 60 až 140 cm pod tehdejší terénem výzkum odkryl dvě řady pohřbů a vedle nich několik skupin, z nichž asi čtvrtinu překrývaly stavby založené kolem poloviny 13. století a fixovaly tak terminus ante quem. Téměř polovina vyvzorkovaných hrobů byla uložena na prknech nebo v rakvích, čtyři volně uložené skelety překrývala slabá vrstva vápna. Převážná většina hrobů byla bez inventáře, pouze u šesti se našly esovité záušnice z bronzového drátu. Byly vesměs větších rozměrů, až do průměru 58,6 mm, při síle drátu 2 až 3 mm. Pouze dvě byly drobné, přibližně jen 14 mm. V tomtéž hrobě ležel i bronzový prstýnek zdobený vrypy. Jeden z pohřbů překrývala deska z červeného pískovce, přibližně obdélného tvaru 100 x 54 cm, silná 14 cm, s hladce opracovaným povrchem.

Severně od kostela ve vzdálenosti asi 8,5 m zachytil výzkum v sektoru I—2 drobný kvádříkový objekt, zapuštěný zhruba 93 cm pod úroveň tehdejšího terénu. Podélný vnitřní prostor o délce 228 cm a šířce 131 cm se otvíral na jih průchodem s pravoúhlým ostěním a monolitickým kamenným prahem do dalšího prostoru, ze které se zachovalo jen severovýchodní nároží a úsek východní zdi. Severní polovinu vnitřního prostoru zabírala podkovovitá pec, hluboká 75 cm, s čelným otvorem o světlosti asi 50 cm. Topeniště bylo vymazané jílem a po obvodu zůstala jedna vrstva kamenné vyzdívky.

Pod vysokým hřbitovním terénem, homogenizovaným dlouhodobými překopy, zůstaly z obvodových zdí jen fragmenty o výšce dvou až pěti řad kvádrů. Stěny interiéru obkládaly přitesávané kameny a prostor za nimi až k nepravidelně vyhloubené šterkopískové stěně vyplňovalo lité zdivo. Celková šířka obvodového zdiva měřila 40 až 80 cm. Některé kvádříky byly provedené z bílého pískovce, na jejich povrchu zůstaly většinou šikmé šlehy dláta. Větší část však byla zhotovená z opuky a mísovitě jamky na povrchu spolu s nerovnými hranami prozrazovaly prosté přitloukání kladivem. Spodní řada kvádrů dosahovala výšky 30 cm, druhá jen 9 — 10 cm, třetí 10 — 12 cm. Ve spárách zůstaly stopy po šikmém podřezávání.

Podlahu tvořila sedmicentimetrová vrstva hlíny a uhlíků. Nadložních 30 cm jílu a písku bylo laminované polohami popela a uhlíků, obsahujícími drobné zlomky keramiky, odpovídající svým charakterem přelomu 12. a 13. století.

Ve výplni objektu převažoval hnědý písčitého nasypaný, proložený polohami stavebního šutu a opukových štěpin, někdy i většími lomovými kameny. Hrobové jámy nad ním dosahovaly nivelety 191,05, výjimečně i 190,70 a přecházely v téměř souvislý hřbitovní horizont, z něhož pocházela i 25 cm vysoká románská hlavice rustikálního kubického

tvaru, provedená z bílého pískovce. Výkopy v okolí kvádríkového objektu nepřinesly z původní dispozice již žádné další nálezy.

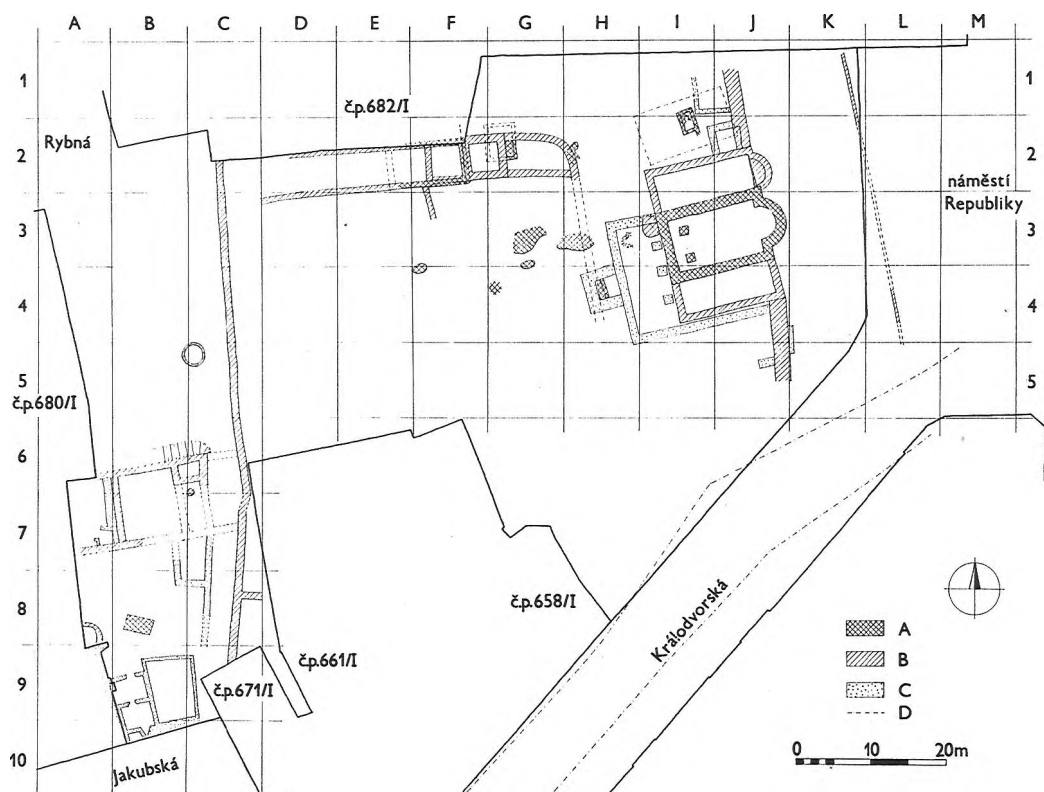
V sektoru F—2, asi 28 m na západ, odkryly výkopy pozůstatky druhého románského kamenného domu. Jeho jižní obvodová zeď, dochovaná do 60 až 80 cm, byla založená na niveletě 190,01, tedy asi 130 cm pod někdejší terénem. Opukové kvádríky byly pozoruhodně nízké, měřily jen 6 až 10 cm, nejvýše 12 cm, a dosahovaly délky od 19 do 36 cm, výjimečně 44 cm. Miskovité jamky na povrchu a nepravidelné hrany dokládaly otloukání kladivem. Úpravu spár se nepodařilo ověřit, málo soudržnou maltu rozrušilo vlhké prostředí. Mezi kvádríky a stěnou výkopu rozšiřujícího se směrem nahoru bylo lité zdivo z drobných zlomků opuky a hubené malty. Vnější kvádríkové obložení obvodové zdi domu zakládali zřejmě až v úrovni terénu. Na východní straně se kvádríková zeď pravoúhle zalamovala k severu, ale dochoval se jen úsek o délce 40 cm, navazovala na něj mladší zeď z bílých pískovcových kvádrů.

Mezeru mezi oběma kvádríkovými konstrukcemi vyplňovala malta stejné struktury, jaká pojila pískovcové zdivo. Pod nárožím opukové zdi zůstala kra čistého vápna, patrně pozůstatek z přípravy materiálu ze stavby. Zdivo z pískovcových kvádrů mělo základovou patku asi 5 cm pod bází opukových kvádrů. Čelní strany a hrany kamenů se vyznačovaly přesným opracováním, místy zůstaly na jejich povrchu šikmé stopy dláta, na některých zbyly jamky po drápáku. Spáry byly utažené do tvaru mělkého žlábků. Porušené rohy kvádrů nahrazovala maltová plomba, do které byla vyrýsována žlábková spára. Výška kvádrů měřila ve spodní řadě 20 a v horní 27 cm, délka dosahovala od 27 do 50 cm. Jádru zdiva, lité z hnědavé malty s nízkým obsahem vápna a drobné lomové opuky, přiléhalo ke šterkopískové stěně výkopu. Stavba z pískovcových kvádrů uzavírala východní a severní stranu románského interiéru, západní část objektu zanikla za mladších stavebních úprav. Šířka interiéru měřila 470 cm, délku jsme mohli sledovat do 520 cm. Podlaha byla navrstvena zhruba do výše 40 cm ze slabých udusáných horizontů, nad šterkopískovým podloží ležela tenká vrstva zahliněného písku s uhlíky, překrytá popelovou vrstvou se zvířecími kostmi, uhlíky, oblázky, štěpinami opuky a hrudkami do červena vypáleného jílu, následovala jílovitá vrstvička se zadusánými zlomky kostí a polohami uhlíků. Další horizont tmavé organogenní směsi dosahoval téměř k horní hraně spodní řady pískovcových kvádrů. Následovalo souvrství slabých jílovitých horizontů různě zbarvených podle příměsí do hněda, zelena až černě, vesměs se zadusánými uhlíky, kostmi, místy s amorfními zlomky keramiky.

Podlahové souvrství a fragment dvou obvodových zdí z pískovcových kvádrů překrýval šedý násyp stavební demolice, mocný 30 až 40 cm. Nepravidelný povrch tohoto násypu doplňovaly a vyrovnávaly navážky písku a hnědé jílovitopískité hlíny, případně šedý popelovitý násyp obsahující štěpiny kostí, polohy oblázků, uhlíků nebo čistého písku a zlomky keramiky. Na niveletě 190,60 až 190,80 se rozprostírala souvislá, lehce zvlněná černá spaleništní vrstva, jež překrývala i jižní obvodovou zeď z nízkých opukových kvádrů.

Severní pískovcová obvodová zeď románského domu ležela mimo hranice staveniště pod základy sousedního objektu čp. 683/I. Měli jsme možnost odhalit jen její lící stranu. Tato situace spolu s odstraněnou západní částí objektu zabránila dobrat se celkové dispozice kamenného domu.

V okolí románských domů výzkum zachytil řadu dalších objektů, zahloubených do terasy. V sektoru G—2 zůstalo mezi základy mladších staveb nároží zahloubeného objektu, jehož stěny byly plentovány kameny. Báze obložení dosahovala k niveletě 190,50, tedy asi 80 cm pod úroveň tehdejšího terénu.

Půdorysná situace nálezů z 12. až 14. století. A — pozůstatky osídlení z 3. čtvrtiny 12. až počátků 13. století. B — fragmenty výstavby komendy řádu německých rytířů z poloviny 13. století. C — gotická přestavba komendy ze 14. století. D — původní trasa cesty ke svatobenediktinské bráně. (Kresba T. Havelka)

Podlahu tvořilo 6 cm jílovitopísčité vrstvy promísené uhlíky a oblázky. Překrýval ji násyp zahliněného písku se zlomky cihel vysokých 7 cm, s drobnými zlomky přepálené opuky a s amorfními střepinami keramiky. Je velmi pravděpodobné, že šlo o zemnici obezděnou kameny. Výplň dosahovala zhruba do 45 cm, nad ní vyklíňoval směrem k západní mladší zdi — do zemnice později vložené — hnědý hlinitý násyp a souvisle překrýval i pozůstatky obvodové plenty původního objektu.

Jižně odtud v sektorech G a H—3 výzkum odkryl pod základy lodě barokního kostela celý komplex jam, z nichž dvě byly vyhloubeny mísovitě a dosahovaly až 130 cm pod původní terén. Další západní objekt okrouhlého půdorysu měl obvodové zdi svislé a nejhlubší úroveň lehce mísovitého dna dosahovala podle vrtaných sond nivelety 188,80, byl tedy zahloubený až 250 cm.

Výplň tvořila hnědočerná písčitá hlína s oblázky, zvířecími kostmi a zlomky keramiky, v níž byly zastoupeny především různé varianty okrajů vzhůru vytažených, mladší fáze okrajů zduřelých, zlomky silnostěnných hrnců se žlábků pod hrdlem, technické misky a část lahovitě nádob s dvojnásobnou vlnovkou pod hrdlem, tedy vesměs hrnčiny ze 13. století, spíše jeho první poloviny.

Nad niveletou 190,30 až 50 ji překrývala navážka písku a šterku, dosahující až k povrchu terasy, jinde ji do úrovně tehdejšího terénu doplňovaly až 35 cm mocné polohy šedé písčité hlíny s valouny, připomínající odpadové stavební vrstvy. Na povrchu ležela nad

sebou tři červeně vypálená lože ohnišť, proložená slabou vrstvou písčité hlíny nebo písčitého jílu s uhlíky. V nadloží ohnišť byly drobné zlomky keramiky a železný kroužek.

V sektoru H—2 se pod hradební zdi komendy (vybudované v druhé třetině 13. století) a pod souvrstvím hrobů k ní přiléhajících objevil fragment mēlce zapuštěného objektu, zahloubeného jen asi 20 cm do původního terénu. Sledovali jsme úsek přímé stěny a při ní kúlovou jamku o průměru 8 cm. Nedaleko jamky jsme zastihli mísovitě vypálené ohniště, další bylo asi 12 cm směrem na východ.

Před západním průčelím románského kostela v sektoru I—3 pod spodní řadou hrobů H—785 až 787, uložených přibližně na niveletě 190,18, jsme odkryli ohniště vyložené kameny. Šlo zřejmě o objekt zahloubený asi 110 cm pod úroveň někdejšího terénu.

Jeho severní část zabíhala pod obvodové zdi gotické sakrální stavby a východní pod průčelí románského kostela. Zdá se, že stavba raně středověkého chrámu zabrala větší počet starších objektů. Nedaleko severního nároží apsidy v sektoru J—3 zůstala pod bází barokních substrukcí v hloubce 190,25 tmavá vrstva obsahující uhlíky, štěpiny kostí a drobné atypické zlomky keramiky, patrně zbytek podlahy zahloubeného obydlí.

Obdobné fragmentární polohy jsme zastihli i na některých jiných místech. Jinde se vyskytla souvislá kamenná vrstva, vyskládaná do pásů širokých 50 až 70 cm.

V sektoru H—4 probíhal pruh opukových lomových kamenů, vázaných na sucho, na niveletě 191,10 severojižním směrem uvnitř základového zdiva gotické věže. Překrývala jej asi dvacet centimetrová vrstva přemístěného písku. V sektoru H—3 při rozebírání spodní vrstvy hrobů byl nepravidelně ohraničený, přibližně 50 až 60 cm široký pás, vyskládaný z lomové opuky, vytvářející podkovovitou dispozici. Kameny byly skládané naplocho do písku ve dvou vrstvách. Situaci rozrušovaly hroby ukládané od poloviny 13. století v řadě před západním průčelím románského kostela.

V sektoru E/F—3/4, před průčelím někdejšího barokního kostela sv. Benedikta, jsme odkryli v úrovni pokryvné náplavové vrstvy terasy rozměrné ohniště nepravidelného mísovitého tvaru, zprohýbaného do amorfních prohlubní, naplněných uhlíky a popelem. Ohniště bylo vymazané z jílu, tvrdě vypáleného do červena. V zásypu se sporadicky vyskytovaly středověké štěpy.

V sektoru B—8 v místech, kde zůstalo neporušené původní souvrství (pod novověkou navážkou spočívala černá humusovitá vrstva s inventářem keramiky z 12. a 13. století a pod ní pak hnědý jílovitopísčitý náplavový pokryv na žlutém šterkopísku pleistocénní terasy), se z kulturní vrstvy zahluboval do šterkopísku objekt, z něhož se zachovalo jen nároží. Původně byl zřejmě pravoúhlého půdorysu, patrně obdélníkového, se svislými stěnami. Vně jižní stěny byla zjištěna kúlová jamka, uvnitř ohniště, zásyp odpovídal zmíněné kulturní vrstvě. Šlo nejspíše o částečně zahloubenou zemnici, o jejíž nadzemní kúlové konstrukci by mohl svědčit nález kúlové jamky.

Pokud se týká keramiky, pro její hodnocení z nejstaršího období přicházejí v úvahu soubory z kulturní vrstvy vymezené zhruba kótami 191,30 až 191,50, spočívající na tmavě hnědé pokryvné vrstvě terasy, z ohnišť na této úrovni a z objektů zahloubených do podložních šterkopísků, ať šlo o amorfní jámy nebo zemnice. Keramický materiál byl celkově podobného charakteru, převládaly v něm nízké, vzhůru vytažené okraje, zduřelé okraje mladšího typu — nikoli klasické, dále seříznuté a vodorovně vytažené okraje, zcela však chyběly kalichovité profilace či starší jednoduše profilované nádoby. Vyskytovaly se misky s rytou mělkou vlnovkou na vnitřní straně a silnostěnné misky, někdy nazývané technické. Pro datování tedy nepadá v úvahu 12., ale až 13. století, nejspíše jeho první třetina. Pochází tudíž z doby krátce před příchodem řádu německých rytířů a potvrzuje existenci staršího osídlení.

Z odkrytých staveb vykazuje některé chronologicky blíže definovatelné prvky kostel. Svými rozměry a typem se nevymykal z průměru našich románských jednolodních staveb. Technika opracování kvádrů a jejich rozměry řadí stavbu spíše do staršího údobí, kdy se kameny přitloukaly kladivem bez další retuše. Seříznutí spár v líci kvádrů naznačuje tendenci k uplatnění hladké plochy stěny, když kvádrková struktura již ztrácela výtvarný smysl, přetrvávala jen ve funkci stavební techniky a proměňovala se v systém hladce opracovaných kvádrů s těsnými spárami, případně zcela popřela strukturu kamenofezu a nahrazovala jej hladkou plochou omítkového pláště. Tento proces procházel dlouhodobým vývojem a dovršil se do počátku 13. století. Ovlivňoval i tvar a funkci kvádrů zpevňujících vazbu nároží, jež měly původně formu lizény. Pak se jejich zvýraznění vytratilo a vyrovnaly se do plochy hladké stěny jen ve funkci konstrukčního článku, aby záhy zase došly uplatnění jako články dekorativní. Původ kostela sv. Benedikta sahá do časů, kdy se v architektuře uplatňovala plocha zdi. Ze staveb této doby připomeňme kostel sv. Vavřince v Prčicích z doby kolem roku 1170, kde jsou rovněž nároží zpevněna velkými kvádry v líci stěny, nebo kostel Panny Marie v Obděnicích z doby kolem roku 1180, případně i kostel sv. Jakuba v Rovném u Stříbrné Skalice, pocházející snad již z první poloviny 12. století.

Z dochovaných úseků trnože je zřejmé, že stavitel kostela sv. Benedikta neuplatnil lizény ani na apsidě a ponechal i jí hladký plášť. Trnož nebyl nijak opticky propojený s podstřešní římsou, vertikální rytmozování stěny bylo důsledně odmítnuto.

Na rozdíl od zednické úpravy opukových kvádrů byla pískovcová římsa trnože a nepochybně i všechny další náročnější stavební články, včetně vazných kvádrů na nárožích, pečlivě opracovány kamenickým dlátem. Barevná odlišnost pískovcových článků nebyla projevem výtvarného záměru, pískovec je na lomu žlutý a jako takový byl zřejmě vybrán v lomu a použit na stavbě, rezavo—fialové zabarvení získal až po delším čase oxidačním procesem. Prosté šikmé okosení římsy trnože je nejběžnější formou, uplatňující se nejméně po celé 12. století, později převládá zájem o složitější profilace.

Netradičním motivem je kubická patka článku, který v interiéru lemoval vítězný oblouk. Výkopy již nedoložily zda šlo o ústupek, do kterého byl vložený válcový sloupek, anebo zda apsidu rámoval štíhlý přízdní pilíř, mělce vystupující z plochy stěn. Pravouhle se zalamující profilace patky naznačuje spíše druhou alternativu. Nenáročná forma profilu je v porovnání k soudobým běžně užívaným tvarům až příliš strohá. Přesto je zvýraznění rámu vítězného oblouku již příznakem nastupujících dekorativních tendencí románského slohu.

Poloha vstupního portálu se nedochovala, většinu lodí porušily mladší stavební zásahy natolik, že zůstaly jen fragmenty základů. Dva hranolové základové bloky uvnitř západní části podávají doklad o panské tribuně, ale současně naznačují, že šlo o složitější dispozici. Jejich rozměry a asymetrické založení ponechávající střední interval větší než při obvodových zdech, opravňuje předpoklad, že šlo o podpory západní věže vtažené do interiéru lodi a spojené s emporou. Podle odkrytých konstrukcí měřily vnější strany věže 4 x 4,5 m, tedy rozměry vcelku běžné u našich románských sakrálních staveb. Vtažení věže do interiéru lodi a spojení s emporou se uplatnilo v Praze v kostele sv. Martina ve zdi, vybudovaném někdy před rokem 1178. Mimo rezidenční město připomeňme Kojice u Přelouče, kde byl kostel podobného typu vybudován přibližně ve stejném čase. Po zlomu století našly jednolodní sakrální stavby s osově situovanou vtaženou západní věží širší uplatnění na Slovensku a v Uhrách.

V bezprostředním okolí emporové kaple jsme hledali polohu panského domu. Situace ztěžovalo pohřebiště, které za sedm století své existence proměnilo okolní terény v homogenní hřbitovní půdu. Pod touto vrstvou zachytily výkopy severně od kostela drobný

kvádríkový objekt, zpolovice zaplněný pecí. Soudíme, že šlo o komoru teplovzdušného topení, přesněji jeho starší typ, uplatňovaný v náročnějších severoevropských stavbách od 11. do počátku 13. století. Podstatou zařízení byla malá masivní kobka, v níž bylo instalováno topeniště a stěny komory sloužily jako akumulátor tepla, od něhož po vyhasnutí ohně proudil teplý vzduch kanálky do vyhřívané místnosti. Mnohdy byly i vnější stěny kobky využity jako přímý zdroj vyzařovaného tepla (Konečný 1983). Na staveništi Kotvy byla podlaha komory zapuštěná asi 90 cm pod někdejší terén a lze zvažovat, zda vytápěná místnost měla podlahu ve zvýšené úrovni, nebo zda klenba komory vybíhala do jejího prostoru. Takovéto náročné zařízení mohlo být jen součástí sídla výše společensky postaveného jedince, natolik zámožného, že měl prostředky i na vybudování a udržování vlastní soukromé kaple. Z dispozice panského domu se však nepodařilo postihnout žádné další pozůstatky. Snad byl založený na povrchu terasy, nebo jen s mělkými základy, jaké se vyskytují u některých i značně mohutnějších raně středověkých staveb, které pak zanikly v převrstvené hřbitovní půdě.

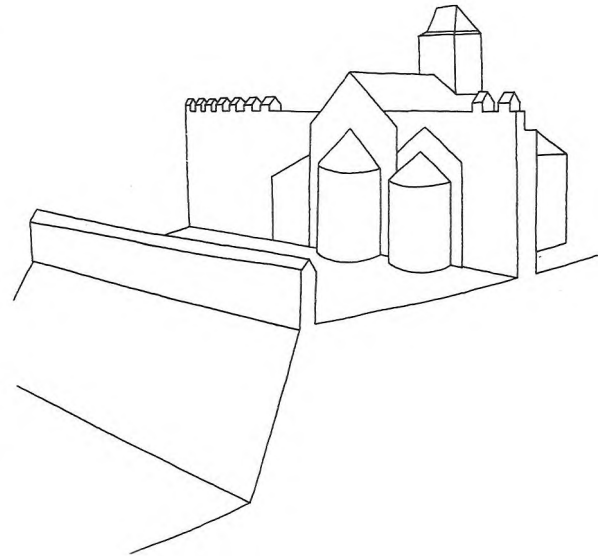
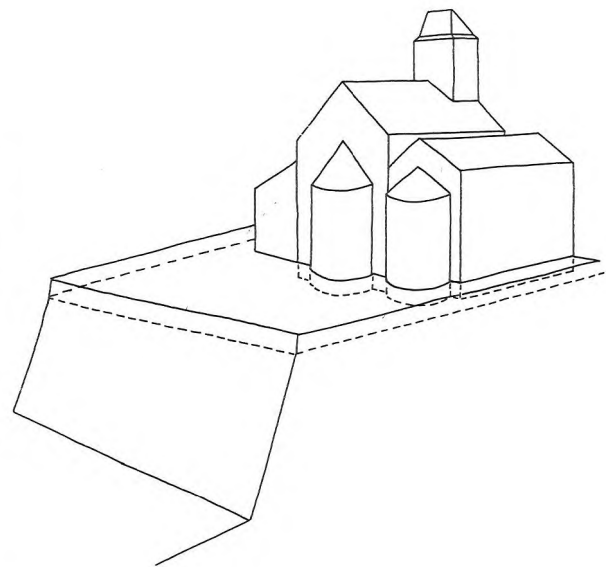
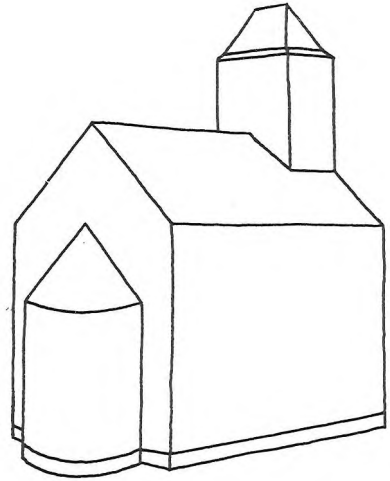
Druhý kamenný románský dům, situovaný téměř o tři desítky metrů dále na západ, byl zřejmě již součástí jiného pozemkového majetku. Pozoruhodné jsou dvě fáze jeho výstavby, starší stavbu z nízkých opukových kvádrů doplnila mladší přestavba z hladkých pískovcových kvádrů. Šlo patrně o rozšíření, které proběhlo přibližně ve stejné úrovni a odstranilo tak nepoužitelné konstrukce menší starší dispozice. Souvrství jílových podlah se zadusnými uhlíky a štěpinami kostí naznačuje, že spodní prostora kamenného domu, zapuštěná asi 130 cm pod někdejší terén, měla obytnou funkci. Nálezová situace znemožnila vysledovat celou dispozici a zůstalo nedořešené, zda šlo o jedno - či víceprostorový objekt.

V okolí kamenných domů byly rozmístěné jednoduché zahloubené objekty nejrůznějšího typu. Nezvykle hluboký výkop před západním průčelím kostela mohl sloužit jako odpadní jáma, ale nelze vyloučit, že byl lokálním pískovištěm pro některou místní stavbu, protože výplně odpadních jam zpravidla mívají odlišnou konzistenci.

Je zde však doložena chata se stěnami vyloženými kamenem a u dvou fragmentárně dochovaných objektů zbyla kulová jamka z vertikální konstrukce. Po celé ploše staveniště zaznamenaly výkopy mísovitě vypálená ohniště, položená přibližně na horizontu terasy místy i ve dvou či více vrstvách nad sebou. Jejich původ nelze přisoudit žádné konkrétní řemeslné výrobě a je nutné zvážit, zda nejde o pozůstatky otopných zařízení nadzemních objektů, které pravděpodobně tvořily podstatnou součást zástavby. Dřevěné materiály se však v pražských půdních podmínkách dochovaly zcela výjimečně a je proto obtížné tuto zástavbu postihnout.

Z odkrytých nálezů soudíme, že v poslední třetině 12. století zde vznikly nejméně dva sídelní útvary, jejichž jádrem byl stavebně náročný obytný dům. O prvním z nich si lze učinit představu z jeho vybavení a příslušenství, to jest tribunové kaple a otopného zařízení v domě, jaké u nás známe jen z klášterů a hradů. Lze z toho odvozovat, že zakladatelem byl příslušník mocenské skupiny, který si v rezidenčním městě udržoval vlastní dům. Patrocinium ale nenavazuje na rytířské světce nebo patrony mající co činit se zbraněmi, jež vyhledávala pro zasvěcení svých kostelů laická nobilita. Dedikace sv. Benediktu zdá se spíše poukazovat na církevní kruhy, jenže benediktinské kláštery zasvěcovaly své chrámy Panně Marii nebo sv. Janu Křtiteli. Zdá se, že ani těmito cestami již nevysledujeme další podrobnosti.

O druhém domě víme, že prošel radikální přestavbou, a to v poměrně krátké době snad jedné generace³. Osobnost majitele zde nezanechala žádné bližší stopy. Netradiční je snad úprava podlahy zahloubené prostory, kterou čas od času překryli jílovitou

mazanící a tím vzniklo její laminované souvrství, jaké v jiných pražských románských domech neznáme — pokud ji tam neodstranily novější úpravy. Z obsahu uhlíků a zlomků zvířecích kostí usuzujeme, že šlo o obytnou prostor, kdežto v mnohých jiných městských kamenných domech nelze možnost vytápění spodního podlaží doložit a uvažuje se o jeho depozitní funkci.

Raně středověké domy měly vesměs jednoúčelovou dispozici obsahující jednoduchou bytovou jednotku a někdy depozitář pro zajištění movitého majetku. Všechno ostatní provozní zařízení — spolu s obydlím služebného lidu a s ustájením domácího zvířectva — bylo dislokováno v chatách a pomocných objektech v bezprostředním okolí panského domu. Fragmenty této zástavby se podařilo i v dané náleзовé situaci postihnout. Zdá se, že rozmístění objektů nebylo vedeno žádným prostorovým záměrem a nesledovalo určitý urbanistický rozvrh, ale k jasnější představě o celkové dispozici jsou informace příliš torzální, chybí zejména dokumentace nadzemních objektů. Lze však doložit, že zdaleka nešlo o statickou zástavbu — jak soudily starší představy o raně středověkém urbanismu. Úpravy objektů reagovaly zřejmě živě na funkční potřeby a zástavba se stále rozvíjela a proměňovala; naznačuje to historie západního kamenného domu nebo objektu pod základy emporového kostela.

Oba dvorce byly součástí širších urbanistických struktur, jež se na staroměstské terase stabilizovaly v průběhu druhé poloviny 12. století. Na protější straně dálkové cesty, dnešní Královské ulice, stál obdobný dvorec, náležející později ve 13. století královskému komořímu Pitrolfovi, za ním stál dům U věže, patrně jeden z románských věžových domů, uváděný v téže době jako sídlo rodu Velflovičů. Na západní straně dostali v roce 1232 minorité jakýsi dům a přistavěli při něm kostel sv. Jakuba, šlo tedy opět o rozsáhlejší pozemkový majetek, který byl věnován do počátků nové mnišské komunitě. Havelské tržiště, založené pak na přelomu třicátých a čtyřicátých let 13. století pod tlakem hospodářského rozvoje města, překrylo starší zástavbu, dnes již bezpečně doloženou. Pozoruhodný je pak svatomartinský újezd za havelským tržištěm, vysazený jako vdovské sídlo Adély Uherské, kde byl před rokem 1178 založen kostel s věžní tribunou vtaženou do prostoru lodi, tedy dispozičně shodný s kostelem svatobenediktinským. Jde o typ v našich sakrálních stavbách do té doby výjimečný a lze předpokládat jak časově blízký původ obou staveb, tak i blízké sociální vazby jejich stavebníků.

Poněkud jinou urbanistickou strukturu měly domy v okolí staroměstského tržiště. Stály při uliční čáře na parcelách řazených aditivně vedle sebe, jejich zázemí vymezovala pravouhlá výměra pozemku, do které se musely srovnat. Žádný z nich není doprovázen soukromou kaplí. Soudíme, že šlo o racionální svět obchodníků a zámožných řemeslníků, mezi nimiž se usadili i mnozí cizí kupci, když jejich někdejší kupecké osady ztratily svou funkci. Ekonomické centrum města, obklopující hlavní tržiště, se tedy projevovalo i v jeho urbanistické struktuře. Za ním pak našla místo druhá sociální skupina sídelního

Kostel sv. Benedikta a jeho stavební proměny. Tribunový kostel z poslední třetiny 12. století. V celkovém pohledu jsou vyznačené fragmenty zdíva. (Z. Helfert). Hypotetická rekonstrukce. (Kresba S. Svatošová podle Zv. Dragouna). Přístavby provedené před polovinou 13. století řádem německých rytířů. Vyzdvižení jižní přístavby předcházelo vyhloubení městského příkopu a zvýšení terénu. (Z. Helfert). Hypotetická rekonstrukce. (Kresba S. Svatošová podle Zv. Dragouna). Výstavba staroměstské hradební zdi začlenila východní průčelí do linie opevnění a ponechala apsidy vystupovat do parkánu. (Z. Helfert). Hypotetická rekonstrukce. (Kresba S. Svatošová podle Zv. Dragouna).

města, panské dvorce se svým zázemím a na ně mnohdy navazující církevní instituce. Niva pod terasou byla zaplněná již dříve v jiných socioekonomických podmínkách a zástavba terasy začala zpětně ovlivňovat její strukturu.

III. Komenda řádu německých rytířů z let 1240 až 1380

Ve 13. století se zástavba zdejšího území zcela proměnila. V sektoru G/H—2 zanikl západní kvádříkový dům a nad demoliční vrstvou, jež překrývala jeho zbytky, byl založen na niveletě 190,80 nový objekt z lomové opuky. Stalo se tak ještě před příchodem rytířského řádu. Blíže údaje o jeho stavebníkově a funkci žádný z dostupných pramenů nepodává.

Zdivo silné 90 až 100 cm, pojené pevnou vápennou maltou, uzavíralo kvadratický prostor o straně asi 3,85 m. Na vnitřních stěnách zůstaly zbytky jednovrstvé omítky. Vnější stěny byly do výše 191,40 nelícované a nad touto niveletou se vyrovnávaly do rovné plochy. Východní obvodová zeď procházela napříč někdejší zemnicí, obloženou uvnitř kameny, proto základy nového domu byly podloženy až ke dnu chaty velkými deskami z lomové opuky a tvořily téměř 160 cm široký základ. Chata byla zřejmě zlikvidována až výstavbou nového domu a její interiér nebyl do té doby zasypán. Severní zeď domu byla překryta ještě v druhé čtvrtině 13. století hradbou komendy. V interiéru jsme zachytili podlahu přibližně na niveletě 190,90, tmavá vrstva obsahující uhlíky a hrudky přepálené hlíny narostla až do 12 cm. Nadložnou zánikovou výplň tvořilo 70 cm mocné souvrství, vytvořené ve spodních polohách z písku a zlomků opuky, pak z hlinitopísčitého násypu, překrytého maltovou drťí prokládanou písčítými a uhlíkovými polohami.

O všech změnách, ke kterým ve zdejším areálu v těch časech docházelo, chybí zprávy. Z nálezové situace vyplývá, že jednou z prvních akcí byla přístavba obdélného prostoru s půlkruhovou apsidou k severnímu průčelí starého tribunového kostela. Délka přístavby je shodná s lodí kostela, šířka je o jednu třetinu užší, založení se uskutečnilo ještě v původní úrovni terénu.

Pozůstatky obvodových zdí severní přístavby se podařilo odhalit pod substrukcemi barokního chrámu. Základy z lomové opuky ležely na niveletě 190,30, byly zalévány šedou vápennou maltou, spodní řadu velkých kamenů pojil jen písek. Na kótě 191,25 nasedalo nadzemní zdivo rovné do řad o výšce 22 až 28 cm, kvádry měly pravidelné rovné hrany, na čelních plochách byla patrná ještě drobná lasturová struktura. Spáry prokládaly kamenné štěpiny, tzv. šibry, místy se na povrchu spár dochovaly stopy podřezávání.

Základy apsidy tvořily plný půlkruhový blok o výšce přibližně 1 m, v horních vrstvách zpevněný maltou s větším obsahem vápna, spodní vrstvy byly vázané jen hubenou písčitou maltou. Mezi lomovou opukou byly přimísleny i kusy červených křemenců. Po základovém ústupku navazovalo nadzemní zdivo, fragmentárně dochované ve čtyřech řadách vysokých 16 až 28 cm. Ze západní průčelní zdi zbyl mezi mladšími konstrukcemi jen úsek základového zdiva, navazující na průběh západního průčelí tribunového kostela.

Přístavba na jižní straně kostela sv. Benedikta se od severní výrazně odlišovala a zřejmě byla realizována s časovým odstupem, kdy v bezprostředním okolí docházelo k pronikavým terénním úpravám. Obdélný půdorys měl přibližně stejné rozměry jako severní přístavba, ale chyběla apsida, východní průčelí zůstalo přímé. Základy byly zahlobené jen 65 cm do původního terénu a vystupovaly nad něj až do výše římsy trnože starého tribunového kostela. Do této úrovně zvedl terén přibližně půlmetrové

navážky písku a šterků různé struktury a zrnitosti.

Pod šterkovou navážkou zůstala hnědá jílovitopísčítá náplavová vrstva pokrývající pleistocénní terasu. Povrch navážky překrývala vrstva valounů, místy mocná až 40 cm, jinde se zcela vytrácející. Předpokládáme, že jde o násypy provedené při hloubení příkopu městské fortifikace a že valounová vrstva vznikla z odpadu při stavbě hradebních konstrukcí.

Základy jižní přístavby byly provedeny z lomové opuky s příměsí pískovce a červených křemenců. Malta obsahovala hojná zrna čistého vápna, šlo tedy o „horkou maltu“ míchanou za sucha a hašenou až při zdění. Korunu základů vyrovnávala řada nepravidelně přisekaných opukových desek. Nadzemní obvodové zdívo, silné až 96 cm, řádkovaly kvádrčky vysoké 16 až 26 cm. Místy se na jejich povrchu dochovala jednovrstvá jemnozrná omítka. V interiéru obíhala okolo stěn lavice zděná ze dvou řad kvádrků, překrytých plochými opukovými deskami. Nad lavicí se obvodová zeď zúžila na 68 cm.

Propojení obou přístaveb s prostorem původního tribunového kostela se nepodařilo archeologicky dořešit.

K bočním průčelím obou přístaveb se při východním nároží napojovala spárou mohutná zeď z červených křemenců. Ve spáře se dochovala bílá jednovrstvá omítka; přestavba kostela tedy byla před přizděním obou mohutných zdí zcela dokončena a překryta omítkovým pláštěm.

Šlo o městskou hradební zeď zakládanou do terénu zvýšeného šterkopískovými navážkami. Její průběh zapojil východní průčelí kostela do své linie, ponechal obě jeho apsidy vystupovat do parkánu a navázal na nároží obou přístaveb.

Hradební zeď byla silná 7 stop, to jest zhruba 2 m, zděná z červených skaleckých křemenců na poměrně kvalitní vápennou maltu, připravovanou za sucha. Vnější strany byly vyskládané ze štípaných hranolů dlouhých přibližně 45 cm, kladených kolmo k lici zdi, jádro vyplňovaly maltou zalévané lomové křemence. Konstrukce hradby vycházela tedy ještě z raně středověké stavební techniky, modifikované vazákově loženými křemencovými hranoly, připravenými za přirozené zemní vlhkosti v lomech, patrně na dnešním Žižkově. Úsek hradby po severní straně kostela měl překvapivě mělké základy, zapuštěné jen 30 až 45 cm, lité z drobnějšího lomového kamene do rýhy dosti nepravidelně vyhloubené a široké až 240 cm. Fortifikace směřující od nároží kostela sv. Benedikta k jihu měla substrukce zahloubené až 110 cm a byly do nich použité i jiné druhy kamenů než křemence. Pod podlahou sklepa jednoho z novodobých domů, jež lemovaly Královodvorskou ulici, jsme sledovali spodní vrstvy základů městské fortifikace a k nim přiléhající dvě opukové substrukce, o kterých soudíme, že souvisely již s konstrukcemi brány sv. Benedikta.

Výkopy dále ověřily šířku parkánu, měřil polovinu provazce, tj. 15 m. Ohraničovala jej parkánová zeď silná 75 cm, dochovaná zhruba do výše 1 m.

Byla vyzděná ze směsi lomové opuky, břídlí a křemence, na světle hnědou ostrou maltu s vápennými zrny. Malta byla rozestřená i po lici zdíva a vyrovnávala nerovnosti kamenů. Na vnitřní straně dosahovala lícovaná parkánová zeď k niveletě 191,70, fixované úrovní parkánu. Na vnější straně se svislá stěna parkánové zdi na kótě 191,30 lomila a spadala šikmo do příkopu, obezděného hrubě upravenými břídlíky. Příkop probíhal již mimo hranici staveniště a nebylo nám povoleno dosáhnout jeho dna.

Ve vzdálenosti 8 až 10 m od západního průčelí kostela probíhala jiná hradební zeď, která ohraničovala areál komendy řádu německých rytířů. Prostor mezi oběma hradbami vymezoval hřbitov na plochu asi 7 arů.

Průměrná výška hřbitova dosahovala v té době nivelety 191,70 a jen před západním

průčelím kostela zůstal terén patrně nižší. Pohřebiště tu dosáhlo největší hustoty, ve dvou řadách zde bylo uloženo až několik vrstev hrobů. Dříve, pokud stál panský dům, se tady nepohřbívalo.

Jižní část hřbitova výzkum sledoval zejména v okolí městské hradby. Změnil se inventář hrobů, ale i nadále zůstal velmi skrovný. Běžně se vyskytovaly kované hřeby z rakví. Z osobní výbavy se nacházely přezky, různé spony a vzácně se dochovaly i fragmenty organických látek, kůže a textil.

V prostoru parkánu byla uložena jen jedna řada skeletů těsně při základech hradby, lebky se opíraly o zdivo. Řád německých rytířů mnohdy využíval parkány svých hradů za pohřebiště a nelze vyloučit vliv řádové tradice.

Ohradní zeď komendy o síle až 120 cm byla rovněž vybudovaná z červených skaleckých křemenců, ale jen z lomových kusů, štípané hranoly se zde již nevyskytovaly. Mohutnost konstrukce odpovídá spíše hradbě než pouhé ohradní zdi. U hřbitova v sek-

Zdivo románské apsidy s patkou vítězného oblouku. (Z. Helfert)

toru H—2 jsme odkryli její severovýchodní nároží zaoblené do velkého čtvrtkruhu. Severní stranu hradby jsme sledovali téměř do Rybné ulice.

Báze základů kolísala mezi 190,50 až 191,20, místy překrývala starší zahloubené objekty a ohniště. Nadzemní zdivo nasedalo zhruba na niveletě 191,80 a dokumentovalo zvýšenou úroveň terénu v době výstavby. Násypy vyrovnávající terén do tohoto horizontu obsahovaly značný podíl písku promíseného jílovitými a kamennými polohami, mnohde i mocnými spáleništními vrstvami.

Vnitřní areál komendy předělovala od severu k jihu ohradní zeď a půlila jej na dvě přibližně stejná území. Byla provedená sice rovněž ze skaleckých křemenců, ale s menší pečlivostí.

Ve východní polovině se dochovala kamenná zástavba pouze při severní hradební zdi komendy. Ze starších staveb zde zůstalo zdivo domu vybudovaného nad někdejším západním kvádříkovým objektem; byl zakomponován do podélné jednotraktové dispo-

Malý kvádříkový objekt
v aru I 2. (Z. Helfert)

zice přistavěné k hradbě.

Na vnitřních stěnách zůstaly zbytky jednovrstvé vápenné omítky. Na ostatních plochách východní části komendy jsme již nezaznamenali žádné další objekty z tohoto období, terény tu byly značně rozrušené mladšími stavbami a v sektorech D/E—4/5 je přehloubilo rozměrné pískoviště, otevřené za barokních staveb.

Odlišná situace byla v západní polovině areálu. Poloha kostela sv. Benedikta byla přibližně známá z výzkumu z dvacátých let, ale o situaci sídla řádu německých rytířů jsme žádné informace neměli a úkolem výzkumu bylo postihnout alespoň jeho základy. To se podařilo částečně na parcele čp. 673/I severně od Jakubské uličky, v prostoru školního hřiště. Podle Langweilova modelu Prahy zde stával dům s dlouhými dvorními křídly, lemujícími dlážděný dvůr. Po odstranění navážkových vrstev jsme ve zmeti základů mladších staveb rozlišili a určili průběh fragmentů nejstaršího zdiva, které se výrazně lišilo od ostatních svým stavebním materiálem, totiž skaleckými křemenci. Jedna ze zdí probíhala v sektorech A až C/6 přibližně od ohradní zdi půlící areál komendy až k bloku domů při Rybné ulici, které další průběh středověkých konstrukcí zlikvidovaly. V sektorech A—B/7 jsme zachytili ve vzdálenosti asi 9 m delší úsek rovnoběžné zdi stejného charakteru ze skaleckých křemenců, zřejmě jižní obvodovou zeď raně středověké budovy. Na hranici arů A—B propojovala obě rovnoběžné průčelní zdi příčná zeď, provedená stejnou technikou a ze stejného materiálu. Na její západní straně byl za mladších stavebních úprav vyhlouben sklep, starší křemencové zdivo bylo podezděno opukou a celý prostor byl uzavřen klenbou.

Při severní obvodové zdi raně středověké budovy jsme objevili na rozhraní sektorů B—C/6 prostornou čtverhrannou šachtici, hlubokou více než 4 m.

Její jižní stěna byla poněkud zešíklená a na stěnách kamenné vyzdívky byly ponechávány čtvercové konstrukční otvory. Při bázi základů na kótě 188,20 byly na jižní a západní straně asi 90 cm vysoké otvory završené lomeným obloukem, které končily štěrkopískovou stěnou. Zatím jediné ač nejisté vysvětlení je, že šlo o trativody.

Podél vnější strany severní obvodové zdi probíhal nevelký příkop. Jeho zásyp obsahoval zlomky raně středověké keramiky.

Další křemencové zdivo jsme zastihli na východní straně popisované situace, kde probíhalo severojižním směrem, v návaznosti na dlouhou ohradní zeď, půlící areál komendy.

Vedlo sektory C—6 až 8, tedy přibližně kolmo — i když ne v pravém úhlu — k severnímu křídlu křemencového objektu. Provázání s ním však nebylo prokázáno vzhledem k porušení novou zástavbou, která značné úseky starého zdiva zlikvidovala.

Všechny křemencové zdi byly provedeny technikou charakteristickou pro raně středověké stavitelství, tj. ze dvou pevných, kameny vázaných lící a z méně soudržného litého jádra mezi nimi; měly přibližně stejnou tloušťku kolem jednoho metru. Rozdíly se projevovaly v základové spáře: zatímco severojižní zeď byla položena na štěrkopísku přibližně na kótě 191, základy východozápadního křídla probíhaly hlouběji a hlavně nepravidelně, přízpusobovaly se nerovnoměrnému průběhu raně středověké kulturní vrstvy, která zde zbyla ze staršího osídlení.

Časové zařazení zdiva a šachtice vycházelo ze dvou vodítek. Předně z použití skaleckých křemenců pocházejících z břidlových lomů na dnešním Žižkově, ze kterých byl vybudován i nedaleký úsek městské hradební zdi. Na pražských stavbách se jinak nevyskytují, alespoň ne v tomto rozsahu, lze tedy usuzovat na synchronní původ. Dále se opíráme o soubor keramiky z příkopu a pak zejména ze zmíněné hluboké šachtice při severovýchodním rohu křemencové budovy, pocházející převážně ze 14. století. K zásy-

pu došlo až po ztrátě funkce křemencového objektu, tj. při gotické přestavbě na sklonku 14. století, nejpozději za husitských válek, do té doby byla křemencová budova v provozu. Tak velká stavba v sousedství kostela sv. Benedikta nemohla patřit nikomu jinému než řádu německých rytířů.

Na jihu při Malé Jakubské ulici jsme zjistili křídlo z gotické přestavby komendy, jehož popis uvedeme na příslušném místě. Pokud zde existovala další křídla řádového domu, zmizela pod touto zástavbou, vesměs hluboko podsklepenou.

Asi 12 m severně od komendy jsme objevili v sektoru C—5 hlubokou studnu. Byla roubena z lomové břidlice, její průměr měřil více než 2 m a hloubka dosahovala 8,5 m. Ze zásypu jsme získali značný počet nálezů, a to nejen keramiky, ale i zvířecích kostí, dřevěných předmětů, kachlů a zejména bohatý soubor dutého skla (Olmerová 1977), spadajícího od druhé poloviny 14. až do počátku 15. století.

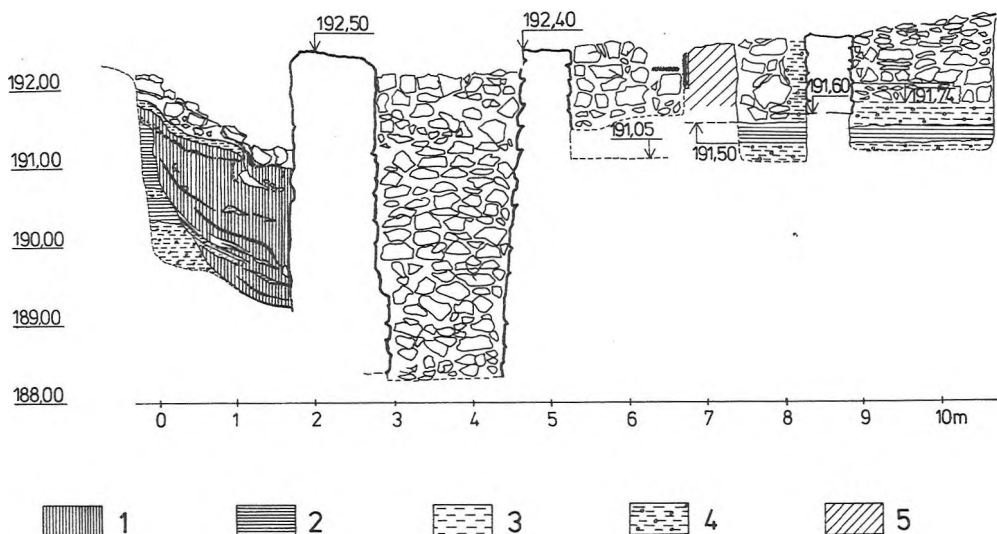
První písemné zprávy o sídle řádu u kostela sv. Benedikta jsou z roku 1306. Kdy toto území získal, lze dovodit jen z nepřímých pramenů. Podle papežské buly z roku 1204 (CDB II, 40) byl tento řád původně usazený u sv. Petra, zřejmě v poříčské osadě německých kupců, kteří mu asi přenechali své původní zařízení, když změnami systému zahraničního obchodu pozbylo své funkce. Muselo se tak stát před vydáním buly a šlo tedy o jedno z prvních sídel řádu ve střední Evropě⁴. Přemyslovská Praha byla jednou z nástupních pozic řádu na jeho tažení ze Středozemí do severní Evropy. Z Poříčí se však v krátkém čase vystěhoval, iniciátorem vykoupení jeho statků v roce 1233 byla královna Konstancie. Vyklopení poříčské komendy se však protáhlo, na původním místě sídlil ještě v roce 1237 a teprve v roce 1244 je tam doložen špitál sv. Františka (Joachimová 1968, 498). Kam se komenda přestěhovala, písemné prameny nedokládají. Údaje však doplňují prameny archeologické, které zaznamenaly u kostela sv. Benedikta velký stavební komplex, vybudovaný ve stejném čase se stavbou staroměstského opevnění, uskutečněného mezi léty 1230 až 1249 (Dragoun 1987, 42, 60). Jde o komplex odlišný od běžné městské zástavby, přetrvávající zde beze změny přes rok 1306 — kdy je tu v městské knize potvrzena existence řádu — a nadále až do sklonku 14. století. Tyto souvislosti poskytují dostatečnou oporu předpokladu, že řád se přestěhoval od sv. Petra ke sv. Benediktu na přelomu třicátých a čtyřicátých let 13. století, ale zůstává nevysvětlené, jak toto území získal, zda zakoupením nebo odkazem. Nesporné je, že měl dostatek prostředků k radikálnímu zásahu a komplexní přestavbě celého areálu, z něhož ponechal jen původní tribunový kostel, který ale rozšířil přístavbami.

Severní přístavba kostela byla založena ještě před stavbou městské fortifikace na původním terénu. Pak došlo k půlmetrovému zvýšení šterkopískem, vytěženým při hloubení příkopu a na novém horizontu byla založena jižní přístavba kostela, tentokrát již bez apsidy, aby nenarušovala prostor parkánu. Když došlo na stavbu městské hradební zdi, napojili ji na východní průčelí kostela, které začlenili do její linie. Hradební zeď měla překvapivě mělké základy, místy ani nepronikly navážkami na původní úroveň terasy.

Materiál z městského příkopu byl použit i na zásypy demolice staré zástavby, šterkopísky tvoří podstatnou složku všech navážek, jež vyrovnávaly terén do nové úrovně. Výstavbu komendy patrně zahájili vyzdvižením hradební zdi. Využili lomy, z nichž se dovážel kámen pro městskou fortifikaci, v nichž zřejmě tehdy narazili na mocné křemencové tabule, prokládající masivy břidlice.

V údobí mezi založením první pražské komendy u sv. Petra a jejím přestěhováním ke sv. Benediktu se uvnitř řádu dokončila hluboká vnitřní proměna. Řád původně vznikl v Jeruzalémě jako špitální bratrstvo, které po vzoru johanitů a templářů mělo pečovat o německé poutníky na cestách do Svaté země. Papežské schválení získal až po pádu

Řez severojižního směru částí areálu komendy, zachycující hlubokou vyzděnou šachtici a příkop podél severního základového zdiva komendy. Vrstvy: 1. červenohnědá hlinitá s uhlíky 2. hnědý hlinitopísčitév náplav na podložním štěrkopísku 3. písek 4. štěrkopískové sterilní podloží 5. šedá hlinitá vrstva. (Kresba J. Mourek)

Jeruzaléma v Akkonu roku 1191. První řádové domy v Orientu a jinde ve Středozeří byly skutečné špitály. Postupně se však prosazovala vojenská složka nesená rytíři, a ta v roce 1216 dosáhla papežského potvrzení, že v čele řádu může stát jenom rytíř. Klerici se dostali do podřízeného postavení. Tím se změnila vnitřní struktura řádu a celé jeho zaměření. Charitativní poslání ustoupilo zájmům misijním, preferujícím formy násilné misie vojenskou mocí. Humanitní program nahradily zájmy politické. Představitelé řádu rozeznali, že se ve Středozeří neprosadí a hledali nové cíle v pohanských končinách východní Evropy. Ve dvacátých letech uvítali nabídku uherského krále Ondřeje k boji proti Kumánům, ale když začali Sedmihradsko prohlašovat za své území, byli odtud vypuzeni. Uzavřeli pak smlouvu s mazovským knížetem Konrádem na vojenskou misi proti slovanským Prusům a soustředili se na dobytí a kolonizaci jejich země. Postupně si vytvořili síť řádových domů po celé Evropě a stali se mocnou a přísně organizovanou institucí. Také v Čechách získali značné pozemky a udržovali kontakty s panovnickým domem. Zdejší komtur se později usadil v Chomutově, ale pražskému domu zůstala zřejmě důležitá rezidenční úloha v sídle posledních Přemyslovců a Lucemburků.

Pro bližší poznání struktury a dispozice řádového domu musíme nahlédnout do vnitřní organizace a regulí (mj. Tumler 1955; Militzer 1968).

Vedoucí složkou byli rytíři, kterých bylo v každé komendě nejvýše dvanáct a ti mezi sebou volili komtura. Dodržovali pravidelná cvičení ve zbrani a bojovou i tělesnou pohotovost. Jim byli podřízeni klerici, kteří mimo duchovní a liturgické funkce zajišťovali administrativně správní úkoly. Třetí skupinou byli bojovníci nerytířského původu — servienti. Zastávali funkci průvodců a komorníků rytířů, pečovali o výzbroj a výstroj. Největší skupinou byli laičtí bratři a někde i řádové sestry. Zajišťovali všechny domácí a řemeslné práce a pečovali o výrobu a údržbu hmotných potřeb. Početní služebníci a čeleď nebyli členy řádu, ale jen námezdné síly. Zvláštní postavení měli familiárové,

Profil severní stěny výkopu v sektoru F — G/2. Sloupce I až V zaznamenávají stratigrafii terénu.

1,00 — štěrkopíský původní vltavské terasy IV-a s niveletou povrchu 191,3

2,00 — torzo hrobu z nejstaršího hřbitovního horizontu z dob před trvalým засídlením

3,00 — 3,70 — nálezy a terénní vrstvy ze sídliště z poslední třetiny 12. století a prvé třetiny 13. století. 3,20 — pískovcové kvádříky z druhé fáze výstavby románského domu. 3,25 — zahloubený objekt obehzený kamennou plentou 3,41

4,00 — 4,47 — pozůstatky a terénní vrstvy z časů komendy německých rytířů. 4,20 — kamenný dům z lomového zdiva. 4,30 — křemencová hradební zeď komendy a její základy 4,43

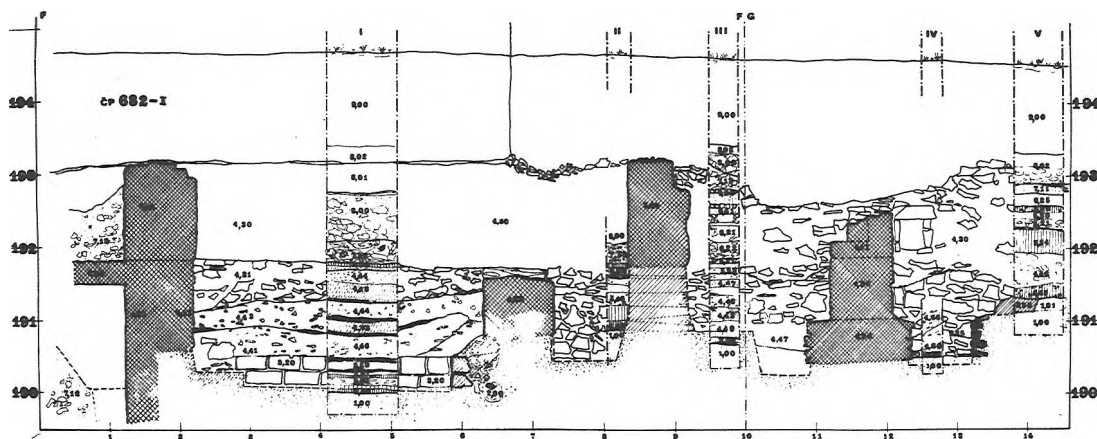
5,00 — 5,29 — gotická přestavba komendy na sklonku 14. století

6,00 — 6,41 — fragmenty z éry řemeslníků z let 1240 — 1635

7,00 — 7,30 — barokní údobí premonstrátského semináře sv. Norberta. 7,05 — kostnice s depozitem skeletů 7,32

8,00 — 8,02 — navážky z časů ústavu šlechticů

9,00 — recentní navážky a násypy (kresba H. Ječný)

světští externí členové, kteří přinášeli řádu značnou finanční pomoc a upevňovali jeho vliv. Komenda tvořila autarkní zařízení, jež si samo produkovalo všechny potraviny a předměty denní potřeby. Zemědělské produkty dodávaly venkovské dvory, kam byla dislokována i část bratří. Nadbytečné produkty prodávali; obchod, zejména mezinárodní, tvořil významnou stránku jejich hospodářství. V pozdějších časech nahrazovali vlastní hospodářství emfyteutickým pronájmem.

Regule řádu, aspoň v raných dobách, byly přísné, podřízené zásadám feudální společenské diferenciaci a vojenskému poslání. Mimo modliteb, jež zpočátku byly značně náročné a zabíraly řadu hodin rozvržených do dne i noci, měli všichni předepsané pensum práce. V hlavní budově sídlili rytíři, klerici a servienti, ostatní členové řádu byli zpravidla usazeni v hospodářské části.

Vojenské poslání ovlivňovalo i uspořádání řádových domů a přetvářelo je v pevnosti. Vedly k tomu již zkušenosti z Orientu, ale působily při tom také představy, jež byly vlastní vůdčí rytířské složce, která v prostředí hradů vyrůstala. Program násilné vojenské mise tyto tendence dále zdůvodňoval a upevňoval, hlavními řádovými domy se staly hrady. Nejstarší typy řádových domů a zejména městské komendy se nedochovaly v původní podobě, pokud přetrvaly krize řádu, procházely v průběhu času přestavbami.

Základní prostorová skladba vycházela přes všechnu specifickou z programu mnišských řádů, které tvořily podstatu struktury jejich regule.

Komenda potřebovala pro svůj provoz kapitulní síň, kapli, jídelnu, kterou nazývali

Renter a sloužila i pro denní pobyt, dále společný dormitář, kde měli rytíři a snad i klerici svá lůžka, oddělená dřevěnými stěnami s dveřmi opatřenými mříží. Mimo tyto základní prostory zde bylo obydlí komtura, jedna či dvě místnosti kleriků a oddělený prostor pro nemocné členy řádu. Z Východu si přinesli některé hygienické vymoženosti a dokonalejší vytápění. Vnitřní zařízení bylo strohé a prosté, blížilo se spíše kultuře tehdejších hradů než kultuře západoevropských klášterů. I kapitulní síň bývala jednoduchá, kolem stěn obíhala dřevěná nebo zděná lavice. Pevnostní dispozice si vynutila zapojení kaple do hmoty konventu, rytíři na rozdíl od mnišských řádů nezdůrazňovali budovu kostela a nerozvíjeli ji do monumentálních roměrů, na předepsané modlitby vystačili s domácí kaplí. Velké církevní svátky slavili ve veřejném kostele situovaném mimo areál komendy, který současně plnil farní a misijní funkce.

Konvent byl soustředěn do patra hlavní budovy, v přízemí bývala kuchyně, zbrojnice, obydlí servantů a mnohdy i laických bratrů, dále pomocné a skladovací prostory, ve sklepech zásobárny. Prostorové seřazení místností do podlaží si zpravidla vyžádalo tři až čtyřkřídlou dispozici, uzavírající vnitřní dvůr, do kterého se vstupovalo dobře opevněnou branou. Výrobní a hospodářské objekty, dílny, stáje a chlévy, spolu s obydlím čeledí a většinou i laických bratrů, byly od komendy oddělené a soustředěné do přilehlého dvora. U hradů měl dvůr funkci prvního obranného pásma. Dostupné informace o struktuře a organizaci řádu pocházejí však až z vrcholného středověku, ze starších dob se dochovaly jen velmi torzální zprávy.

Náhlednutí do struktury a regulí poskytuje možnost odhadnout rozvržení a funkci některých prostor staroměstské komendy. Ohradní zeď, dělicí areál na dvě poloviny, separovala zřejmě území vlastní řádové budovy od hospodářského dvora. V západní části stál nepochybně řádový dům. Vstup do objektu zabezpečoval příkop. Hluboká hranolová šachta patrně souvisela s předloženým příkopem a soudíme, že byla součástí vstupní brány do budovy i dvora a nějakým způsobem bránu zabezpečovala podle zkušeností dovezených z Orientu. Otvory u dna šachty patrně napomáhaly odpadu spodní vody, když její kolísající hladina šachtu zaplavila. Pokud nešlo o obranné zařízení vstupní brány, lze ještě uvažovat o Danzeru, což bylo hygienické zařízení ve formě věže, vysunutě zpravidla mimo obvod budovy nad tekoucí vodu, a pokud zdejší poloha tyto podmínky neposkytovala, obyvatelé neměli jinou možnost než spokojit se s jistou formou odpadní jímky.

Z hospodářského dvora máme doloženou jednotraktovou kamennou stavbu při severní hradební zdi. Je pravděpodobné, že ostatní objekty byly vybudované ze dřeva, jak tomu bylo i ve vrcholném středověkých domech a hradech za největšího rozkvětu řádu.

Mohutná hradební zeď obepínající celý areál dotvrzuje pevnostní charakter komplexu. Třebaže šlo o objekt uvnitř městské fortifikace vybudované na svou dobu značně velkorose, řádoví bratři přesto neupustili od vlastního zabezpečení a před vnitřním vstupem do hlavní budovy ještě vyhloubili příkop.

Kostel zůstal podle řádových zvyklostí mimo uzavřený areál komendy, aby sloužil i veřejnosti. Křížáci v něm zajišťovali liturgické a farní funkce, sami jej využívali jen ke slavnostním bohoslužbám o velkých svátcích. Neprojevíli zájem o náročnou přestavbu, jak by to přednostně učinily mnišské řády, spokojili se jen s přístavbami po obou bočních průčelích původní panské emporové kaple. Výkopy neměly možnost doložit, zda šlo o vytvoření propojeného trojlodního prostoru, anebo zda všechny tři části zůstaly oddělené a plnily svou specifickou funkci. Kamenná lavice obíhající po stěnách jižní přístavby navozuje spíše představu o svébytném poslání, ať již v rámci řádového života, anebo liturgické misie. Obíhající lavice bývala základním vybavením řádových kapitulních

síní, ale nabízí se i zpráva — třebaže z novějších časů — o škole při kostele. Severní přístavbu označují mladší prameny za „kapli sousední farního kostela sv. Benedikta“, případně „kapli pana Hanky“, zřejmě kancléře a lékaře Václava IV., což ještě nevylučuje prostorové propojení. V každém případě se muselo při přístavbách řešit osvětlení středního prostoru někdejší lodi tribunového kostela, ale na tyto otázky archeologické prameny již neposkytují odpověď. Stavební program kostela nesporně limitovala městská fortifikace, která nedovolila rozvinout oltářní prostor.

Vybudování komendy německých rytířů přetvořilo urbanistickou strukturu zdejších poloh nově opevněného města. Území hradbami vydělené ze širší zástavby pražské kotliny se zřejmě začalo kvalitativně rychleji rozvíjet. V sousedství komendy ve stejném čase vyrostl minoritský klášter sv. Jakuba. Na protější straně cesty k bráně sv. Benedikta získali rytíři ještě další velký dvorec podkomořího Pitrolfa a dlouho jej drželi ve svém majetku, než jej přenechali vyšehradskému proboštovi a pozdějšímu olomouckému biskupovi Janovi, nevlastnímu bratru Elišky Přemyslovny, který byl v roce 1322 ve zdejší komendě vězněn.

IV. Gotická přestavba komendy na sklonku 14. století a její konec za husitských válek

Další stavební proměny kostela sv. Benedikta zasáhly do jeho půdorysu již výrazněji. Nedotčené zůstalo východní průčelí, které jako součást městské hradební zdi bylo tabuizované, a pak severní „kaple pana Hanky“, v jejích obvodových zdech se dochovala i severní boční zeď původního emporového kostela. Ostatní konstrukce někdejší hlavní lodi a celá jižní přístavba ustoupily novému sakrálnímu prostoru, prodlouženému na západ a rozšířenému přibližně na dvojnásobek šířky někdejší tribunové kaple.

Jižní průčelí bylo založeno těsně před obvodovou zdí zbořené přístavby a přiléhalo spárou k vnitřní lici městské hradby. Nový kostel dosahoval délky asi 18,5 m a šířky 14 m. Báze základů probíhala přibližně na niveletě 190,60 a koruna dosahovala ke kótě 191,85, do tohoto horizontu narostly okolní terény. Zdivo pozůstávalo vesměs z lomové opuky, pojené pevnou světle hnědou maltou s četnými zrny nevyhašeného vápna.

V ose západního průčelí zachytily výkopy základy představené věže, oddělené od zdiva lodi spárou.

Substrukce věže byly založeny značně nepravidelně a rozměry stran nadzemní hranolové stavby lze jen přibližně odhadovat na pět metrů.

V interiéru kostela dominovalo asymetrické průčelí, v jehož levé polovině zůstala původní románská apsida a pravá byla uzavřena přímou rovnou stěnou, docílenou tím, že nad kamennou lavicí přístavby stavitel doplnil zeď plentou ze smíšeného materiálu a celou plochu překryl jednovrstvou omítkou. V západní části vnitřního prostoru výkopy zachytily před pozůstatky průčelí někdejšího tribunového kostela dva přibližně kvadratické, značně ledabyle založené bloky převážně z druhotně použitých materiálů, které narušily nebo překrývaly starší hroby. Jižní byl lehce odchýlený od osy kostela k severu, druhý půllil severní prostor lodi. Hledali jsme obdobně položený základový blok v jižní polovině lodi, ale jeho předpokládanou polohou probíhaly mohutné substrukce barokního chrámu.

Jižní průčelí se přibližně ve středu otvíralo pravoúhlým průchodem širokým asi 140 cm. Nad základy někdejší jižní románské přístavby, přiléhající v interiéru ke gotickému průčelí, ležela vrstva černohnědé hlíny, překrytá opukovou drtí promísenou hrudkami malty. V nadloží na hlinité vyrovnávací vrstvě byly uloženy opukové desky v rozměrech od 26 x 38 do 34 x 46 cm, zpravidla se zaoblenými hranami, na povrchu hlazené.

Hluboká vyzděná šachtice při severní straně komendy. (Z. Helfert)

Výkopy u nároží mezi severním průčelím „kaple pana Hanky“ a vnitřní stranou městské hradební zdi odkryly zdivo ve tvaru L, jež zde vytvořilo drobný přístavek o vnitřním, přibližně kvadratickém prostoru. Ve zdivu z lomové opuky byly druhotně použité románské kvádříky a větší kusy červených křemenců. Východní část prostoru byla zapuštěna asi 1 m do městské hradby, její vysekané zdivo vyrovnávala plenta z opuky. Pod podlahou z vápenné mazanice, jež byla patrně ložem dlažby, probíhaly souvisle původní křemencové základy fortifikace. Z mazanice vystupoval ve středu stěny amorfní blok, snad zbytek zděného stolce. V severovýchodním rohu vyčnívalo nad podlahu jiné amorfní zdivo kolem rýhy prosekané ve stěně a pokryté silnou zatvrdlou vrstvou sazí, šlo patrně o zbytky topeniště. V západní obvodové zdi přístavku byl při nároží pravouhlý průchod, dodatečně zazděný velkými kameny. Vně před průchodem ležely kamenné stupně upravené z náhrobních desek. Na jedné byly vyryty dvě sekery, položené symetricky vedle sebe, levá měla ostří přímé, ve spodu lehce protažené dolů, pravá obloukové, vytažené do obou stran. Nad levou sekerou zůstaly nejasné stopy

Křemencové zdivo hradby staroměstského opevnění z 13. století. (Z. Helfert)

písmu. Chybějící spodní část desky znesnadňovala podrobnější identifikaci.

Horizont hřbitova spíše odhadujeme podle báze kostela, v homogenizované hřbitovní půdě se jej podařilo sledovat jen problematicky. K identifikaci hrobů z tohoto období napomohla někdy jejich výbava, ostatně velmi chudá, jen korálky, náramky, místy zlomky keramiky. Zdá se, že funerální funkce kostela byla v té době dost omezená. Řadu pohřbů jsme odkryli v interiéru kostela, některé z nich se zahlubovaly do fragmentů původního románského zdiva, ale nelze je vždy spolehlivě rozlišit od hrobů mladších.

Severně od kostela za hřbitovem zachytil výzkum dům přimykající se k vnitřní straně městské hradby. Obvodové zdi sklepa z lomové opuky a pískovce na vápennou maltu měřily 50 až 70 cm, jejich báze dosahovala nivelety 189,90. Východní stěnu pod základy městské hradby obezďovala jedna vrstva kamenů, navazující na líc fortifikace. Jižní strana sklepa měřila 4 m, délku nebylo možné postihnout, neboť objekt zasahoval mimo hranice výkopů. Podlahu tvořil udusaný hlinitý nános. Přibližně do 60 cm vyplňovala sklep spáleništní destrukce, obsahující ve vrstvách popela a uhlíků i celé kusy zuhelnatělých trámů, hroudy do červena vypálené jílovité mazanice protkané prūdouchy po prohořelé slámě a přepálené cihly o formátu přibližně 8,5 x 13,5 x 28 cm. Mezi tím byly rozptýlené zlomky keramiky ze 14. století a parvus z doby Karla IV. Spáleništní destrukci překrýval hnědý hlinitý násyp, obsahující zlomky cihel a kamenů, v nadloží přecházel do hřbitovní vrstvy.

Dům přistavěný k městské hradební zdi stál již mimo areál komendy, byl jednotrakový, kamenný sklep překrýval plochý trámový strop, nadzemní kostrukce byly hrázdě-

né, vyplněné mazanící se slámou a místy cihlami. Zanikl požárem, z mocnosti závalu lze uvažovat snad i o dvou nadzemních podlažích. Dokládá existenci hrázděných domů ve středověké Praze a zástavbu hradební uličky.

Stavební změny postihly i areál komendy. Na území dvora výkopy zaregistrovaly některé stavební úpravy v jednotraktovém objektu při severní hradbě. V jednom prostoru v sektoru G—2 se na niveletě 191,86 dochovala dlažba z pálené hlíny čtvercového formátu o straně 16 až 17 cm. Vnitřní stěny pokrývala jednovrstvá hlazená omítka a na bočních zdech zbyly prahy pravoúhlého výklenku a průchoodu širokého 93 cm. Terén na celé ploše dvora se zvýšil, v některých polohách dosahoval až úrovně 192,00 m n.m. Šlo převážně o násypy z různých struktur hlinitých a písčitých odpadů, mnohdy s většími kameny nebo opukovými štěpinami, nezřídka se mezi nimi vyskytovaly i větší plochy uhlíkových a popelových vrstev.

Ke stavebním změnám došlo i v budově komendy, kde jsme v jihozápadním rohu čp. 673/I v sektoru B—9 zjistili dva sklepy. Západní měřil 4 x 7 m, jeho obvodové zdi i klenba byly zděné z lomové opuky, cihelná podlaha dosahovala kóty 190,50. Rozrušený vrchol valené klenby jsme odhadovali na niveletě 193,80.

Prostor sklepa předělovala příčka, ve které byl osazen opukový sedlový portál s okosenými hranami, s monumentální výškou 270 cm při šířce 90 cm. Druhý, východní sklep v traktu při Malé Jakubské uličce byl rozměrnější, dosahoval přibližně 6 x 8 m, jeho zásyp provedený proraženou valenou klenbou jsme neměli možnost vyklidit.

Ve východním a severním křídle komendy došlo k založení jen některých nových zdí. Zdejší trakty zůstaly z větší části nepodsklepené a mohly proto účinněji využít staré stavební konstrukce, ale jejich nehluboké základy pak snadněji podléhaly zkáze při novodobé zástavbě. Proto se nepodařilo celkovou dispozici řádového domu vysledovat podrobněji.

V násypových vrstvách, vyrovnávajících terény do horizontu gotické přestavby komendy, výzkum zaznamenal soubor keramických zlomků, které lze typologicky řadit do časů vlády Lucemburků.

Nejvýznamnější kolekce keramiky s mnoha kompletními nádobami byla získána ze studny ve dvoře na severní straně řádového domu a ze zděné šachty pod vstupní branou do budovy, zmíněné již v předchozí kapitole. Mimo keramiku obsahovala i bohatou kolekci středověkého skla, dřevěných předmětů — vědérek, talířů a lžic, jež jsou v pražských podmínkách velmi vzácné, pozůstatky textilu a kusy kůží; v jednom případě se podařilo sestavit kompletní středověké střevíce.

Zdá se, že změny se projeví i v širší urbanistické struktuře zdejšího území. Prameny naznačují (Svobodová—Ladová 1973), že došlo k emfyteutickému vysazení domů poplatných komendě. Řád zřejmě přenechal ze svého území některé díly nájemcům, patrně podél dnešních ulic Královské a Rybné, ale výzkum neměl možnost přispět k řešení této problematiky, neboť šlo o pozemky ležící již mimo hranice staveniště nebo porušené hlubokou moderní výstavbou.

K přestavbě kostela přináší důležitý údaj písemné prameny, v souvislosti s nadací k oltáři sv. Anežky a sv. apoštolů Petra a Pavla z roku 1392 dodávají „in ecclesia S. Benedicti de novo extracto“ (Libri erect. IV, 429) a v jiném zápisu této nadace v roce 1395 se píše „in ecclesia S. Benedicti ... de novo dotatum“ (Libri confirm. 5, 243). Z toho vyplývá, že na počátku devadesátých let byl kostel „nově vystavěný“ či „nově vybavený“ a jeho interiér již zařízený oltáři. Tyto údaje lze nepochybně spojit s odkrytou dispozicí, která nahradila původní emporový kostel nově vyzdviženou lodí lehce obdélného půdorysu, s hranolovou věží předloženou v ose západního průčelí. Nový chrám

postrádal adekvátní presbyterium, neboť jeho rozvinutí znemožnila městská fortifikace, a zachoval si proto starou románskou apsidu. Na vnějším průčelí chyběl opěrný systém a lze s jistou pravděpodobností předpokládat, že interiér neuzavírala klenba, ale plochý strop. Čtrnáctimetrový rozpon byl již na přestropení náročný a zřejmě jej vynášela řada podpor, jež prostor opticky dělily do dvou lodí. Asymetrie průčelní stěny, kde v levé polovině zůstala původní půlkruhová apsida, zatímco pravou polovinu uzavírala přímá stěna, rozdělení do dvoulodního prostoru ještě zvýrazňuje. Hledali jsme místa, kde bylo možno očekávat základy středních podpor, ale byly přehloubené barokními kryptami a dochoval se jen západní základový blok, společný asi s příčnou řadou podpěr vynášejících západní tribunu.

Obdobné dvoulodní sakrální stavby s dřevěným stropem neseným řadou podpor, bez vyvinutého presbyteria a bez opěrného systému na vnějším plášti, uplatnily se přibližně ve stejné době na území Prahy ještě na dvou dalších místech, v Betlémské kapli postavené v letech 1391 — 1394 a v kostele sv. Michala nedaleko městského tržiště (Wratislavová — Lorenc 1950). Pro oba tyto chrámy je příznačné, že stály ve stísněných prostorových podmínkách. Gotická novostavba sv. Benedikta je třetím představitelem tohoto typu na pražském území a snad i nejstarším, založeným rovněž v omezeném prostoru mezi dvěma hradebními soustavami a hřbitovem.

Písemné prameny rovněž potvrzují, že u nového kostela se dochovala někdejší severní přístavba, v roce 1412 se píše o oltáři „v kapli sousední farního kostela sv. Benedikta“ (Tomek 1865, 168). Jinou „kapli sousední“ než severní pozdně románskou přístavbu nálezová situace nedoložila, ale žádný z pramenů již neuvádí, jak dalece byla či nebyla v nadzemních konstrukcích upravena v soudobém stylu. Po boku kaple výzkum doložil přístavbu sakristie, zčásti zahloubené do hradební zdi.

O vlastní komendě řádu německých rytířů jsou zprávy jen velmi sporé. V pozůstatcích pruského archivu je zmínka, že v letech 1382 — 1385 zůstali v pražském domě jen tři rytíři (Weizsäcker 1931, 367). Patrně se více soustřeďovali do míst, kde byla naléhavější potřeba vojenské složky.

V průběhu 14. století prožíval řád údobí rozkvětu a moci. Domohl se velkého pozemkového majetku a zasahoval svou centralizovanou internacionální organizací do evropského politického dění. Získal těsné kontakty i s pražským panovníckým domem. Nová konstelace se nutně projevovala ve vnitřní struktuře řádu, misijní poslání ustupovalo zájmům o upevňování světské moci a někdejší přísné regule se uvolňovaly. Tyto proměny se odrážely i v úpravě a vybavení řádových domů. Přibližně do konce 13. století v nich přežívaly stylové prvky románské, těžké prostorové a hmotné formy, půlkruhové tvary otvorů, arkád i kleneb. Nové výtvarné proudy se v nich začaly intenzivněji uplatňovat až ve 14. století (Clasen 1927, 45n). Moc a bohatství řádu motivovalo pak mnohé stránky jeho vnějších postojů a projevů, které jej přiváděly do konfliktů jak s politickými zájmy světské moci, tak s ekonomickými sférami měst, ale i s klérem a samým papežem. Také Václav IV. mu hrozil zabavením všech statků. V druhé polovině 14. století ztrácel řád i své dosavadní opodstatnění, když po vytvoření jagellonské litevsko—polské říše, cele se hlásící ke křesťanství, neměl již komu vnucovat kříž mečem (Winng 1939, 90 — 102).

Vyhrocení všech konfliktů vyvrcholilo roku 1410 bitvou u Tannenberku, kde řád prohrál a upadl do hluboké krize. Odrazem vnitřních poměrů je zřejmě i to, že kostel sv. Benedikta byl jedním z několika pražských chrámů, kde se od začátku roku 1419 podávalo podobojí.

Osudy řádu determinovaly i děje v pražské komendě. Pevnost ze skaleckých křemen-

Typy číší ze souboru středověkého skla, nalezeného v hluboké studni v aru B, C 5. (V. Kvapil)

ců se nutně lišila od gotického města Karla IV. a neodpovídala již ani vnitřní struktuře řádu. Nové pojetí asi otevřelo cestu i k emfyeutickému pronájmu některých dílů řádového pozemku. Soudíme, že přednostně došlo k přestavbě řádového domu, aby rezidence rytířů pod Pražským hradem odpovídala roli, kterou si řád nárokoval. Úprava kostela byla patrně až pozdním dozríváním celé rekonstrukce, zřejmě již za konfliktů s pražským panovníkem, který si v bezprostředním sousedství komendy budoval svůj nový královský dvůr.

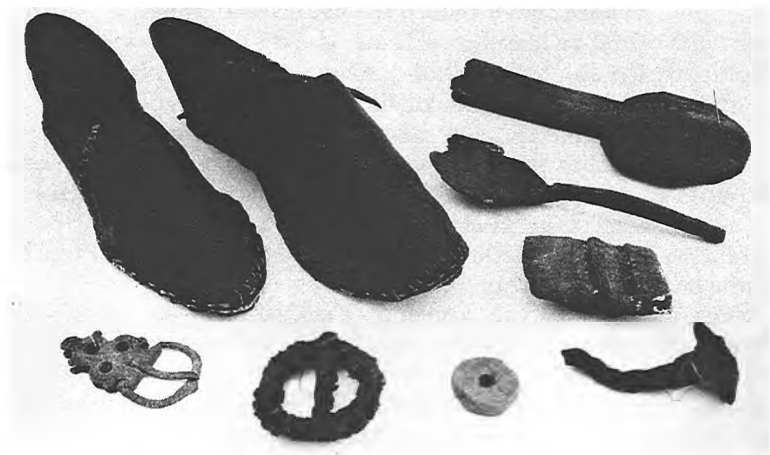
Éra pražské komendy skončila za husitských válek. Jak je psáno v městské knize soudů „po smrti nejjasnějšího krále Václava, slavné paměti krále českého, křižáčtí kněží od sv. Benedikta, zákona pruského, v našem městě, zapomenuvše mnohých dobrodiní od občanů tohoto města, přátel a předků našich, sobě a tomuto konventu mnohá léta rozličně a hojně prokazovaných a činěných, tajně a kradmo, beze vsí nouze v nejpilnější jich i naší potřebě, se vším co měli, odebrali se k nepřátelům tohoto města ...“.

V. Domy pražských řemeslníků a kupců mezi lety 1420 až 1635

Území opuštěné komendy se začalo zaplňovat novými stavbami. Před západní věží gotického kostela výzkum odkryl obdélný objekt o rozměrech přibližně 19,5 x 10 m. Téměř 150 cm silné zdívo z lomové opuky dosahovalo asi čtyřmetrové hloubky.

V interiéru byly k podélným stěnám na spáru příděné mohutné hranolové pilíře,

Ukázka nálezů z časů komendy — kožené stěviče, dřevěná lžice a zlomek misky, přeslen, spony a hřeb. (V. Kvapil)

keré se v horních částech rozšiřovaly do náběhů valených křížových kleneb. Při severní průčelní stěně náběh na klenbu chyběl, oba proti sobě stojící pilíře vybíhaly na této straně kolmo vzhůru. Některé pilíře měly pod svou bází až půlmetrovou vrstvu pečlivě vyskládaných lidských kostí. Dno prostoru pokrývala na niveletě 188,25 vrstva opukových kamenů a valounů, nadložní násyp z jílovité hlíny s uhlíky a zlomky cihel byl vyrovnán na kótě 188,65 slabou udusanou vrstvou se štěpinami opuky. Ve výplni sklepa převažovaly demoliční materiály. V severní obvodové zdi byl průchod, podle nepravidelného, cihlami plentovaného ostění proražený dodatečně, jeho práh tvořily tři schody. Vedl do krátkého přístavku, který dodatečně propojil mohutný jižní objekt s druhým podélným domem, situovaným severně a dosahujícím až k jednotraktovým stavbám přistavěným ještě za komendy k severní hradbě řádového domu.

V severním domě zůstala v hloubce 189,50 dlažba ze štípaných kamenů, uložená na šterkopiskovém podloží. Vydlážděná prostora vznikla dodatečným prohloubením asi o 130 cm pod bází základů obvodových zdí a stěna vyhloubená do šterkopísku terasy byla obezděna plentou z opuky a zlomků prejzů.

V jižní průčelní zdi, dosahující až k dlažbě, byl špaletovaný průchod do spojovacího přístavku. Zahloubená prostora vyplňovala jen jižní část severního domu, jeho druhou polovinu jsme mohli sledovat za blokem základu barokní věže. Byla založená na povrchu pleistocénní terasy a na niveletě 192,02 se dochoval základový ústupek. Uvnitř zkoumaného domu výzkum odkryl příčné zdi ve tvaru T, některé vyzděné křížovou vazbou z gotických cihel. V jejich okolí byly vysypané — a z části je překrývaly — valouny vypálené do červena velkým žárem. Hlína mezi valouny a stěny zdí stopy ohně nevykazovaly.

V okolí sledovaných objektů výzkum zaznamenal i některé další zděné konstrukce, naznačující nevyrovnaný vývoj s častými změnami. V sektoru F—2 při vnější stěně severní strany spojovacího přístavku jsme zachytili přibližně metr nad korunou jedné ze starších opukových zdí velkou pec, založenou na niveletě 190,28. Souvrství mělo hlinité, jílové či uhlíkové vrstvy proložené polohami písku nebo kamenné drtě. Pec obezdívalo opukové zdivo o síle až 45 cm, uvnitř vymazávané. Klenba se nedochovala.

Stavební úpravy neminuly ani jednotraktové objekty založené ještě řádem při severní

hradbě. Původní zdivo bylo nově nadezděno, místy je patrný základový ústupek na niveletě 192,50, ze kterého můžeme odvodit úroveň podlah. V křemencové hradební zdi komendy byl otevřen průchod k severu, šikmo dovnitř špaletovaný.

Práh jiného otvoru jsme zastihli ve dvorní obvodové zdi. V některých prostorách zůstala na niveletě 192,60 dlažba ze štípaných kamenů.

Při východním konci jednotraktové zástavby u hradby komendy výzkum odkryl štoudev či spíše spodní část sudu zapuštěného asi 70 cm pod tehdejší terén. Na dně ležely v zahliněném písku zlomky keramických nádob z první poloviny 15. století. Výplň překrývala asi 48 cm ode dna vrstva uhlíků a popela, do které byla prokopána hrobová jáma barokního pohřbu.

Ve střední části areálu komendy v sektorech C—E/2 byla přestavba severního jednotraktového stavení u hradby rozsáhlejší, podsklepená prostorami s kamennou valenou klenbou, z části na starých obvodových zdech. K dvornímu průčelí přiléhalo několik kolmo založených zdí z přístaveb, jimiž byl původní jednotrakt rozšiřován.

Ve dvoře byly zahlobeny tři kruhové jámy roubené kameny, původně snad studny, později odpadní jámy. Další jižní část dvora oddělovala mělce založená zeď. Na ni se kolmo napojovaly některé mohutnější konstrukce, ale jejich dispozici jsme nemohli dále sledovat, protože celý střední prostor staveniště odtud až k novodobým objektům, lemujícím Královskou ulici, zlikvidovalo pískoviště otevřené podle svědectví zásypu v době barokních přestaveb.

Křemencová ohradní zeď, jež kdysi oddělovala území řádového domu od hospodářského dvora komendy, zůstávala nadále ve funkci a dělila parcely, ve které se někdejší areál řádu německých rytířů rozpadl po záboru pražskými měšťany. V západní části bylo možné sledovat metamorfózu řádového domu, kde noví majitelé využili některé starší zdi a doplňovali či upravovali je podle svých potřeb. Změť zdiva prozrazuje, že šlo o dlouhodobý postupný proces. Základy čtvercových pilířů na dvorní straně jižního křídla vynášely patrně arkádový ochoz doplňující gotickou výstavbu rytířů při Malé Jakubské ulici.

Severně od řádového domu se za výkopů vršil depot vytěženého materiálu, jehož odvoz se nepodařilo včas zajistit. Teprve před závěrem prací zde prováděl geologický průzkum kopanou sondou, která pronikla do nezasypaných pozdně středověkých sklepů s kamennou valenou klenbou na půlkruhových čelech. Na klenbách zůstaly otisky šalování. Přístupné byly dvě podélné prostory orientované kolmo na sebe. Čelní stěny a zčásti i obvodové zdi pod patkami kleneb byly vyzděny z břidlice, jinde z břidly s opukou. Propojoval je půlkruhový cihelný portálek z cihel 8 x 13 x 27 cm. Na severu druhotně upravený portál z nízkých cihel vedl do závalu.

V kostele zaznamenal výzkum jedinou změnu, odstranění někdejší románské apsidy a vybudování nového půlkruhově uzavřeného kněžiště, hlubokého přes pět metrů.

V jeho základech byly použity některé gotické stavební články, fragmenty ostění s mělkými širokými výžlaby, zlomky kružby a klenebních žeber převážně hruškového tvaru, na jednom byla vyryta značka ve formě kříže s klínovitě se rozšiřujícími rameny. Koruna základů na niveletě 192,11 naznačuje soudobou úroveň hřbitova. Městská hradební zeď v okolí kostela byla zbořena a hřbitov se rozšířil do parkánu. V Archívu hlavního města Prahy jsou uloženy fotografie renesančních náhrobků zachycených za výzkumu ve dvacátých letech.

Násypy a navážky, jež zvýšily terén na niveletě 192,10 až 192,40, měly převážně demoliční strukturu a obsahovaly zlomky pozdně středověké keramiky. Z ostatních nálezů hmotné kultury jsou pro charakter zdejšího osídlení příznačné dětské hračky

— koník, keramická panenka a kuličky. Jejich obdobu známe ze Sezimova Ústí a řady jiných míst. Z hrobových inventářů výkopy shromáždily medailóny, různé mince převážně cizího původu a stříbrný kutnohorský peníz Vladislava II. z let 1471 — 1516.

Ze shořelých městských knih, dochovaných ve výpisech V.V. Tomka (1865, 168n) můžeme sledovat, jak purkmistr a rada Starého Města pražského rozprodávali po odchodu německých rytířů areál komendy zdejším měšťanům. Tak kupec Alex koupil za 7 kop „školu sv. Benedikta a prostranství u hradby obce proti dvoru královny“ a „dům nebo dvůr kdysi faráře téhož kostela“ získal Martin řezník. Mezi zápisy „domů blízko u sv. Benedikta“ jsou i dřívější emfiteutická zakoupení, ze kterých řád měl roční platy, ale jejich prodeje a dědické převody se vkládaly do městských knih. Tomkovo roztrídění zápisů podle zdejších objektů je problematické, protože neměl představu, jak bylo území komendy rozděleno za husitských válek⁵.

Některé údaje však přece jen konkrétněji zachytily průběh tehdejších proměn. Zápisy pocházejí většinou z třicátých let; co se do té doby dělo s objekty komendy a jak dalece byly postiženy za revoluce, zůstává nejasné. Podle výplně studny se střepy cenných skleněných nádob nelze pochybovat, že převratné události provázely obvyklé devastace — jevy. Při rozebírání pozemků komendy se asi značně angažovali řezníci z blízkého masného trhu, neboť podle zápisu v městských knihách se řada pozemků dostala do držení příslušníků tohoto cechu. „Dům, ve kterém rytíři bydleli“ (Tomek 1865, 169) získal řezník Martin a po jeho smrti připadl od dcery Machny na jejího muže řezníka Beneše. Podle znění zápisu lze soudit, že šlo o hlavní budovu komendy. Jiný „řezník Kříž koupil dům kdysi patřící křižákům s prostranstvím připojeným k témuž domu, na němž stojí ořech, které mu bylo předáno jako dvůr, ale bez dlažby, která mu nebude patřit a nemůže být odstraněna — je položen u vstupu na hřbitov sv. Benedikta za dvorem uvedených křižovníků, proti domu Jana Holého“ (Tomek 1865, 168). Podle lokalizace u hřbitova šlo pravděpodobně o hospodářský dvůr komendy. Zmiňovaný Jan Holý koupil roku 1419 dům u brány hřbitova za 12 kop (Tomek 1865, 172) a po husitských válkách vlastnil již „domy u sv. Benedikta“, z nichž jeden pak získal řezník Hanuš Zeidl a další byly přiřčeny Prokopovi, synu Krausovu (Tomek 1865, 172). Protože byly položeny „proti Kříži řezníků“, lze domky Holého hledat patrně v zástavbě při severní ohradní zdi komendy. O pozemky řádu se však nedělili jen tyto tři, jakýsi díl zástavby získala „Mára vdova po krejčím Přibíkovi, koupila sklep kdysi křižáků u sv. Benedikta, který je pod domem té samé Máry, za 2 1/2 kopy“ (Tomek 1865, 168). Výklad tohoto zápisu můžeme jen odhadovat, ale je nesporné, že jde o další díl řádového majetku.

Výzkumy navíc doložily dům s prostornými sklepy při Rybné ulici na někdejšíh nádvoří řádového domu. Fragmenty zástavby odkryté na území hospodářského dvora naznačují, že byl asi rozdělený na čtyři pozemky. Jde ovšem o úvahy značně hypotetické, z nashromážděných informací již nelze vysledovat podrobnější závěry.

Za dvě století, kdy zde sídlili řemeslníci, se urbanistická struktura bloku výrazně změnila. Budovy komendy bezpochyby málo vyhovovaly novým účelům a noví majitelé si je začali záhy upravovat a přestavovat podle svých potřeb. Zástavba se svou vnější úpravou i funkčním systémem přiblížila ostatním pražským blokům, osídleným řadovými městskými obyvateli. Kde kdysi cvičili rytíři ve zbrani, pobíhaly děti a zanechaly tu své keramické panenky, koníčky a kuličky. Za dvě staletí se tu vystřídalo několik generací a s nimi i různá řemesla. Měnil se i rozsah pozemkového vlastnictví. Velký dům před věží kostela byl spojen s objektem na severu, ten byl nově upraven a sklep pod základy obvodových zdí prohlouben. Snad k němu byla přičleněna i severní zástavba při hradbě, rovněž nově rekonstruovaná. Jaká řemesla se zde provozovala, se v nálezech

výrazněji neprojevilo. Ani velká pec nevykazovala žádné znaky specifické funkce. V objektu přestavěném z řadového domu výkopy zachytily mezi dlažbou odpadní drážky, které lze připisovat stájím nebo snad porážce. Zvýraznila se hranice mezi obytnou zástavbou a územím kostela se hřbitovem. Oba dosud úzce spjaté a provázané areály se nyní vzájemně odčizily. Kostel sv. Benedikta se stal filiálkou kališnického kostela Panny Marie před Týnem (Ekert 1884, 417). Týnský hřbitov byl malý a zřejmě stoupaly nároky na funerální funkce svatobenediktinského pohřebiště. Jeho rozšíření umožnilo zrušení městských hradeb, ke kterému došlo někdy v druhé čtvrtině 16. století po sloučení pražských měst (Winter 1890, 230). V roce 1502 rozšířil se z Poříčí na Staré Město požár a poškodil věž (Zilynskij 1984, 57). Kostel je však i v dalších časech zmiňován jako značně zchátralý a zřejmě měl pravdu opat Kryšpín Fuka, když ve svém dopise z roku 1647 označoval kostelík sv. Benedikta „von Hussiten vor ungefahr 65 Jahren erbauetes“ (SÚA—A—75—LIII), tedy že byl přestavěný v osmdesátých letech 16. století. Výzkum prokázal, že v dispozici došlo pouze k náhradě románské apsidy za prostornější kněžiště, jinak středověký půdorys kostela zůstal beze změny⁶.

Uvolnění tabuizovaného hradebního pásma umožnilo nejen zboření městské hradební zdi a rozšíření hřbitova o plochu přilehlého parkánu, ale i dořešení nejnaléhavější prostorové úpravy kostela, prohloubení oltářního prostoru. V jeho výstavbě se patrně uplatnilo nové slohové cítění, projevující se půlkruhovým závěrem presbytáře. Nelze sice zcela vyloučit ani polygonální stavbu na půlkruhovém základu, kterou rovněž máme na některých stavbách doloženou, ale na to patrně již čas příliš pokročil. Nové kněžiště zachovalo asymetrickou dispozici kostela, prohloubilo jen jeho levou část, zatím co pravá zůstala nadále uzavřena přímou stěnou. Nová úprava tedy ponechala původní dvoulodí. Beze změny v půdoryse přetrvávala i severní kaple s románskou apsidou, zde nedošlo ani k rozšíření kněžiště, ani k prodloužení lodi do úrovně západního průčelí kostela. Kaple si zachovala charakter bočního přístavku a předpoklad minimálního propojení s hlavním dvoulodím se zdá oprávněný. Na severním boku kaple nadále setrvávala i sakristie, jenom její západní vstup byl zazděn. Východní obvodovou zeď sakristie tvořilo torzo městské hradby.

Do jaké míry byl za této rekonstrukce upraven a přetvořen vnější a vnitřní plášť kostela v soudobém stylu nemáme možnost z nashromážděných pramenů posoudit. Ve smlouvě na výstavbu nového barokního chrámu je zmínka o „zdivu a klenbách starého kostela“, aniž je specifikováno, zda jde o zaklenutí presbytáře nebo i lodi. Soudíme, že klenba dvoulodí by si vyžádala důkladnější založení mezilodních pilířů, které by se v nálezové situaci muselo projevit.

VI. Premonstrátský seminář s kostelem sv. Norberta mezi lety 1635 až 1787

Na horizontu 17. století, vytvořeném převážně ze stavebních demolíc rozprostřených až k niveletám 192,60 — 192,80, odkryl výzkum v místech někdejšího dvora komendy mohutné základy chrámové stavby, zapuštěné do terénů průměrně 330 cm.

Tvořily monolitickou konstrukci litou buď do vyhloubených rýh, anebo v místech nových nesoudržných násypů do bednění, jež zanechalo na stěnách otisky šalování. Lomovou opuku základů pojila hrubozrnná malta z vápna vyhašeného v karbu. Západní průčelí uzavírala dvojice věží, jejichž substrukce tvořily plný blok o straně téměř 7 m, ve středu těchto hranolů byla ponechána válcová dutina v průměru 2 m, vyplněná hlinitopísčítým násypem. Mezivěžní prostor předstupoval mělkým rizalitem před líc obou věží. Podélnou loď lemovala po obou stranách trojice kaplí, z nichž střední měřila

dvojnásobek šířky kaplí bočních. Základy mezikaplových příček byly značně mohutné, řešily zřejmě funkci vtažených pilířů a statiku klenebního systému. Arkády mezi lodí a kaplemi zůstaly otevřené, neprobíhal pod nimi žádný základový pas. Asymetrie šířky kaplí připouští úvahu, že střední prostory měly funkci transeptu a doplňovaly hlavní loď do křížového půdorysu. Na východní boční kaple navazovaly rozšířené základové bloky, které zřejmě nesly triumfální oblouk. Substrukce vítězného oblouku byly vytažené ven před vnější strany bočního průčelí. Na severu tento prodloužený základový blok přiléhal k mělce založené, souběžně orientované kamenné zdi, na jihu se základy barokní stavby dotýkaly průčelí starého gotického kostela.

Monoblok základů barokní lodi a věží — nikde nepřerušovaný spárou — byl položený před západní průčelí původního středověkého kostela a jediné co překrýval, byla jeho věž.

Druhá východní část nového chrámu pokrývala již plně celou dispozici původního kostela a od západní části barokní stavby ji oddělovaly výrazné spáry. Její substrukce tvořily opět jednolitou konstrukci, ale poněkud odlišnou od západní části. Základy byly o třetinu mělčí, nepřesahovaly hloubku 210 až 220 cm, obsahovaly značný podíl druhot-

Sedlový portál v aru B 9, pocházející z gotické přestavby areálu komendy. (Z. Helfert)

ně použitých stavebních materiálů a osa východní dispozice se odkláněla téměř o 20° k severu od osy západní stavby.

Základním prostorem východní stavby byl protáhlý chór zakončený půlkruhovým závěrem. Jeho šířka přibližně navazovala na šířku lodí. V polovině chóru přiléhala k základům plochá přízdná pilíř podpírající zřejmě široký pilastr, jež předěloval prostor chóru ve dvě části, z nichž východní měla spolu se závěrem přímé osvětlení zvenku, kdežto druhou západní polovinu chóru překrývaly po obou stranách vnější podélné přístavky, oddělené od interiéru plnou zdí. Nešlo tedy o transept, ale o samostatné prostory. Západní strany obvodového zdiva obou podélných přístavek tvořily konstrukce, založené již v první fázi výstavby spolu s chrámovou lodí a bočními kaplemi; byly to ony bloky zdiva, vytažené od triumfálního oblouku před vnější průčelí kaplí. Založení obou přístavek připravila tedy už první stavební fáze a zřejmě byly součástí celkové architektonické koncepce, stavitelem chrámu předem vyprojektované a premonstráty schválené, ale rozdělené do dvou etap.

Pod barokními substrukcemi se všude dochovalo zdivo původních středověkých objektů, které prostupovaly nové konstrukce i tam, kde kvalita zdiva neodpovídala pevnosti barokních základů nebo kde báze starších zdí nedosahovala k patce nových substrukcí založených hlouběji. V těchto případech zůstával pod nimi šterkopískový blok původního podloží. Všechny předchozí středověké stavby tak bylo možné podle stratigrafie, technologie a půdorysné dispozice spolehlivě sledovat a interpretovat.

V základových zdech severního barokního přístavku probíhaly dvě mělce založené zdi, jež nijak nesouvisely s původními stavbami ani s novým barokním kostelem. Severní přístavek byl také protažen podle vnějšího průčelí chóru směrem k východu poněkud užší podélnou přístavbou, a za ní jsme zachytili v pravidelných intervalech příčné základové bloky, které zřejmě vynášely krytou spojovací chodbu, jež vedla z kostela do budovy semináře.

Uvnitř chóru výzkum odkryl velkou kryptu, na jejíchž stěnách se dochovaly náběhy kleneb, z nichž lze rekonstruovat, že podlaha chóru měla úroveň vyšší než loď a její boční kaple. V okolí prostorné krypty a pod oběma obdélnými přístavky na vnější straně chóru byly zapuštěné ještě další zděné hrobky.

Na severní straně chrámových věží při hradební zdi někdejší komendy stála čtvercová stavba, jejíž vnitřní prostor byl zapuštěn asi 120 cm pod barokní terén, stěny pokrývala štuková omítka a podlahu tvořila vápenná mazanice. Na podlaze ležela přibližně třicetimetrová zhuštěná vrstva naházených skeletů. Mezi nimi jsme nacházeli čelenky pletené z drátu.

Před západním průčelím chrámu se rozprostíralo téměř až ke křemencové zdi, jež kdysi dělila oba areály komendy, atypické pohřebiště, seskupené do nepravidelných deponií koster naházených přes sebe. Spočívaly na odpadovém zásypu, který vyplňoval pískoviště, vyhloubené nejspíše při stavbě chrámu. Obsahoval mj. mnoho zlomků berounské malované keramiky. Na ostatních plochách v okolí kostela byly hroby srovnané do řad a náležely ke hřbitovu, který téměř po celé století obklopoval barokní chrám. Z inventáře hrobů v chrámu i v jeho okolí byl získán soubor křížků, medailonů, růženců, prstýnků a zejména čelenek různě pletených z měděného či posříbřeného drátu, dále soubory kovových předmětů, zvláště různého kování a hřebů, a četné vzorky textilu.

Západně od křemencové ohradní zdi, v místech někdejšího řádového domu, zůstala obytná zástavba. Renesanční dům, vybudovaný na fragmentech gotické budovy, doplnila při nových úpravách dvě další křídla a dotvořila obestavení všech stran dvora.

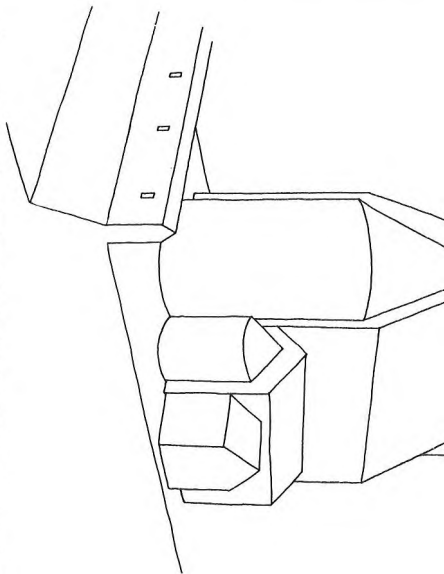
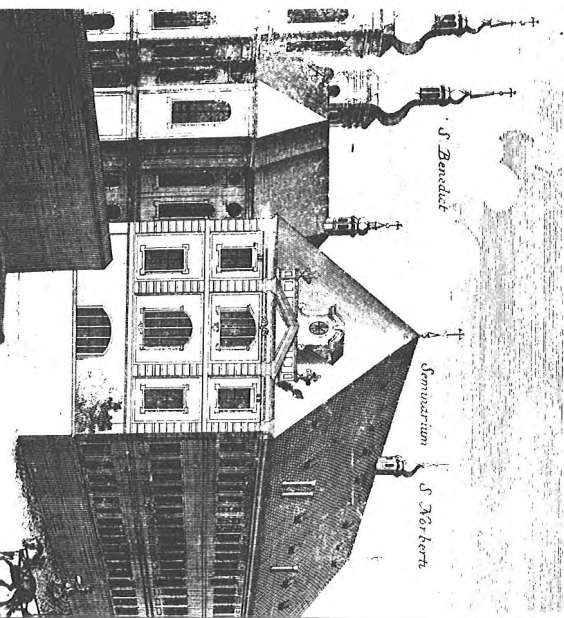
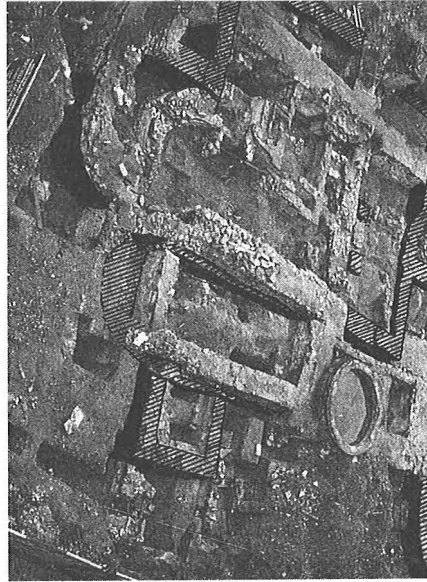
Za třicetileté války dostali kostel sv. Benedikta strahovští premonstráti jako náhradu

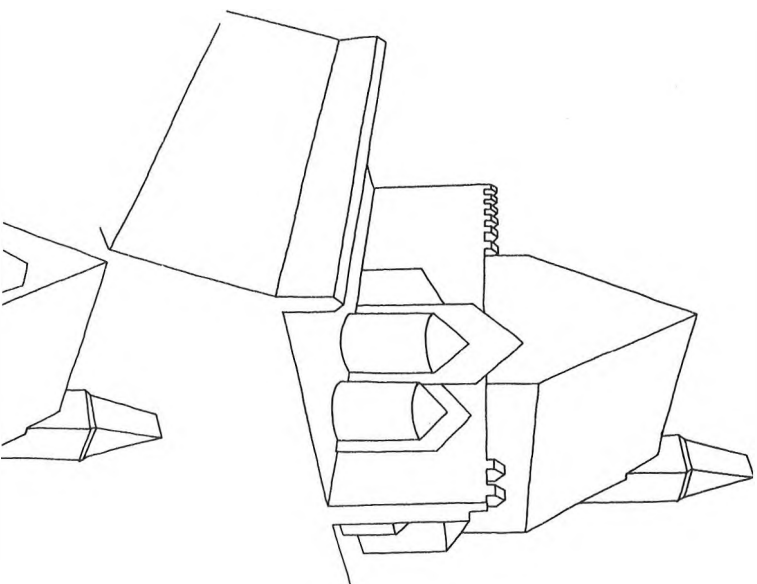
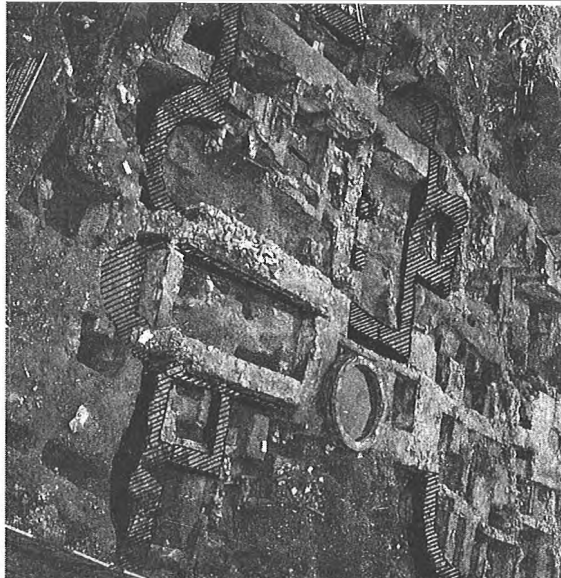
za svatomikulášské objekty u staroměstského tržiště, které museli uvolnit slovanským benediktinům z Emauz, jejichž klášter byl podle pokynů habsburského dvora přidělen montserratským benediktinům za zásluhy ve válkách. Premonstrátům nezbývalo, než budovat klášterní seminář od základů, a začali vykupovat okolní pozemky. Získali úsek městské hradby mezi branou sv. Benedikta a Vodranou branou při Dlouhé třídě. V příkopu měli někteří Pražané zahrady (Winter 1890, 230) a u Vodrané brány museli premonstráti navíc vykoupit dva domky Anny Košátecké⁷. V roce 1637 zahájili výstavbu semináře, založeného do někdejšího příkopu, tedy mimo hranice našeho výzkumu. Dvoupatrová palácová budova Norbertina o délce téměř 100 m byla postavena Melchiorrem Meerem za dva roky. Seminář využíval pro své potřeby kostel sv. Benedikta a proto byl poněkud upraven a jeho výzdoba doplněna.

Aby řeholníci získali prostor pro výstavbu nového chrámu, usilovali o vykoupení pozemků někdejší komendy. Přes protesty kostelních úředníků zabrali obecní dům u brány, patrně bývalou školu, a srovnali ji se zemí. Postupně se jim podařilo nabýt parcely, na které byl rozdělen řádový dvůr (Líva 1949, 20 — 23); pozemky za křemencovou zdí, kde stával dům rytířů, se jim nepodařilo vykoupit nebo o ně neměli zájem, nehodlali území semináře již dále rozšiřovat. Řada domů při Malé Jakubské uličce byla tehdy pustá a nebylo by jistě obtížné je získat. Mimo areál semináře zůstaly i domy při Královodvorské ulici, kde bydleli ševci, tkaničkář, provazník, kožešník a další; berní rula tyto domy klasifikovala jako nuzné. Domy při Rybné ulici drželi převážně řezníci, pozemek bývalého řádového domu patřil tehdy krejčímu. Pak premonstráti koupili od Ezechiela Korneliho ještě zádušní dům (někdejší faru) při Královodvorské ulici a jako jediný jej ponechali nedotčený. Později sloužil jako byt sakristiána.

Podle záznamů ve strahovských análech premonstráti provedli v sedmdesátých letech novou úpravu starého kostela, obnovili jeho vnější i vnitřní plášť, upravili okna a portál, patrně je přizpůsobili soudobému stylu, vyměnili dlažbu a některé části mobilního zařízení, zejména lavice. Výzdobu doplnili v roce 1674 novým oltářním obrazem sv. Norberta. Zřejmě počítali s tím, že výstavba nového seminárního chrámu se ještě protáhne, pak se však rozhodli prodat některé statky a získali prostředky k zahájení stavby. V těsném sousedství, na protější straně Královodvorské ulice na území někdejšího králova dvora, vyrůstal nový arcibiskupský seminář, vedený rovněž snahou vymanit teologii z rukou jezuitů, a premonstráti se jistě nehodlali opozdit. Stavbou chrámu pověřili pražského stavitele Giovanniho Domenika Orsiho, s nímž v roce 1676 uzavřeli smlouvu (Kletzl 1932, 278n).

Text smlouvy se odvolával na plán, který byl již dříve investory projednán a schválen. Z formulace vyplývá, že autorem plánu byl Orsi a že jej v průběhu projednávání upravoval podle požadavků a představ objednavatelů⁸. Plán řešil mimo architektonického uspořádání i postup výstavby chrámu, a z jeho rozpisu v úvodu smlouvy vyznívá, že představitelé strahovského kláštera měli na sledu přestavby zvláštní zájem. Ukládali staviteli vybudovat stavbu od základů v rozsahu vyznačeném na plánu červenou barvou a zachovat jak ve zdivu, tak v původních klenbách části starého, dosud stojícího kostela, na plánu vyznačené žlutě⁹. Orsi měl podle výkresu vyzdvihnout v průčelí dvě věže, postavit hlavní loď s kaplemi, hudební chór a oratorium, vše zaklenout, pevně a čistě vyvést, omítnout, vybělit, vydláždít a vybudovat ze semináře do kostela spojovací chodbu. Ze všeho nejdříve měl však v prostoru, kde stojí hlavní oltář — tedy ve stávajícím starém kostele — zřídit dvě nové příčné zdi, mezi nimiž bude umístěna sakristie, a v průčelí starého kostela měl ponechat malou předsíň, umožňující přístup na oratoř nad sakristií¹⁰.

Znění smlouvy zcela souhlasí s odkrytou dispozicí. Novostavba s dvouvěžovým průčelím a lodí, doprovázenou bočními kaplemi, byla zřejmě onou částí projektu, vyznačenou na plánu červeně. Starý kostel zůstal zachován a šlo tedy o část vyznačenou na plánu žlutě. Pro uvolnění staveniště bylo nezbytné demolovat původní věž a poněkud posunout západní průčelí. Orsi měl proto za úkol vložit do stávajícího dvoulodí dvě nové příčné zdi, z nichž první zřejmě prostor lodi, otevřený demolicí, znovu uzavřela a druhá zeď před ní vytvořila ve spodním podlaží provizorní sakristii a v horním oratoř, přístupnou samostatným schodištěm. Stavba tedy přesně dodržovala dispozice dané smlouvou. Základy jedné z vložených příčných zdí zachytil výzkum mezi pilíři staré gotické kruchty — byly to zcela mělce založené konstrukce ze smíšeného zdiva. Polohu druhé zdi odstranila stavba válečné požární nádrže. Úpravu provizorní sakristie si vyžádal zásah do severních přístaveb kostela, kde byla odstraněna původní severní sakristie a „kaple pana Hanky“, aby uvolnila místo pro spojovací chodbu z kostela do budovy semináře. Budovala se již v této fázi tak, že podél starého kostela bylo vytvořeno jen prozatímní přemostění položené na příčných zdech, které pak zůstaly v základech severního křídla barokního chrámu. Starý kostel mohl tedy po čas výstavby nového chrámu nadále sloužit semináři, neboť ten se bez sakrálního prostoru nemohl obejít.

Orsiho huť dokončila zadaný úkol za tři roky. V průběhu závěrečných prací Orsi zemřel a poslední výplatu v roce 1679 přejímala již vdova Anna Ludmila.

V roce 1680 propukl v Čechách mor a v pražských městech zemřelo přes šestnáct tisíc lidí. Z té doby pocházejí morové hroby před západním průčelím Orsiho kostela.

Premonstráti uzavřeli ještě téhož roku smlouvu na druhou etapu stavby. Text smlouvy se nedochoval, zůstal jen záznam ve strahovských análech (PNP, AS—DJTV—1, 178), ve kterém je program druhé fáze stručně vymezen: „antiqui templi partem ... demoliri — quod fuit ... modernus chorus“. Přitom stavebníci stejně jako v první smlouvě požadovali, aby staré zdivo, jež je dosud pevné, bylo využito za základ. Respektování tohoto požadavku výzkum bohatě doložil.

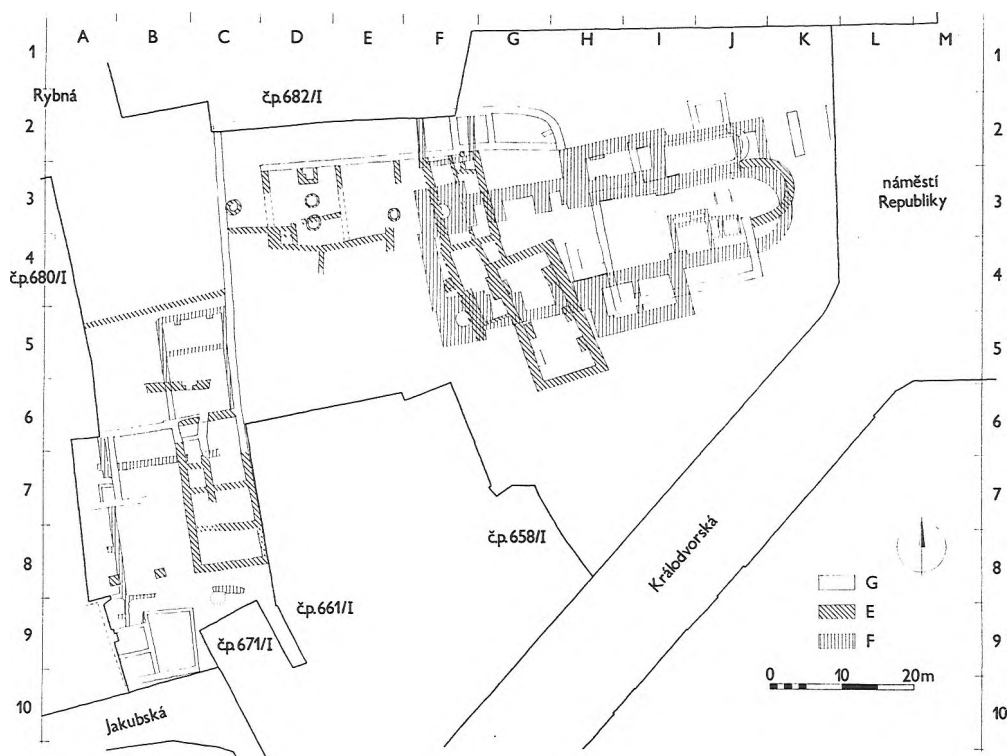
Starý kostel musel být demolován a uvolnit místo dostavbě druhé, východní poloviny chrámu. Jeho vnitřní zařízení bylo přeneseno do západní, již zcela dokončené Orsiho novostavby, která pak sloužila provozu semináře do doby komplexní realizace celého objektu. Dokončená západní část měla přístup ze semináře rovněž zajištěný krytou chodbou. Byl sem přemístěn s některými změnami i hlavní oltář a opat Hyacinth Hohmann v roce 1682 tuto prostoru benedikoval. Seminář, přestěhovaný na čas mimo Prahu, měl zase všechny podmínky ke své funkci.

Stavba chóru a doprovodných prostor — sakristie a oratoře — rychle pokračovala. Na konci roku 1681 byla dokončena hrubá stavba (PNP—1.S.D—J—III—3, 515) a v následujícím roce i krytá chodba. Přibližnou podobu chodby zaznamenává Ouden—Allenův panoramatický plán Prahy z roku 1685 a plán Václava Josefa Veselého z roku 1729. Vycházela z prvního patra semináře — v přízemí ji podpíraly podélně valené klenby

Kostel sv. Benedikta a jeho stavební proměny.

D — Gotická přestavba kostela na sklonku 14. století. Městská fortifikace nedovolila stavbu presbyteria. V celkovém pohledu na výkopy jsou vyznačené odkryté fragmenty jeho stavebních konstrukcí. (Z. Helfert). Hypotetická rekonstrukce. (Kresba S. Svatošová). E — 16. století přineslo zrušení hradeb, rozšíření hřbitova do parkánu a umožnilo výstavbu nového kněžiště. (Z. Helfert). Hypotetická rekonstrukce. (Kresba S. Svatošová). F — Barokní přestavbu kostela dokumentují jednak odkryté základy — jednak soudobá rytina B. B. Wernera (Z. Helfert)

Půdorysná situace nálezů z 15. až 18. století. E — pozůstatky staveb řemeslníků z doby od poloviny 15. až do počátku 18. století. F — barokní přestavba pro premostrátský seminář. G — středověké stavební konstrukce přetrvávající do časů řemeslnické čtvrtě. (Kresba T. Havelka)

— a končila v severním křídle barokního přístavku vyrovnávacími schody a nástupním prostorem před vstupem do chóru.

Stavba zřejmě pokračovala podle původního Orsiho návrhu, a proto ji také Orsiho huť, spravovaná Annou Ludmilou a vedená nám neznámým polírem, mohla bez problémů dokončit. Ve strahovských análech není také o nějakém novém projektu a nákladech na něj žádná zmínka. Zato je tam v dalších letech řada údajů o vnitřní výzdobě kostela. Mnoho péče a prostředků si vyžádal hlavní oltář (Vlček 1986, 418n). Premonstráti měli tehdy značné finanční potíže, i Anna Ludmila musela některé pohledávky vymáhat soudně. Dokončení všech prací se protahovalo a ovlivnilo pozdní vysvěcení celého kostela, které se uskutečnilo až roku 1701.

Na rozdíl od obvyklých, symetricky komponovaných barokních dispozic, vyznačuje se Orsiho stavba pozoruhodným protáhlým chórem, jehož délka dosahovala dvojnásobku délky lodi. Nepochybně šlo o zvláštní požadavek vyvolaný potřebami semináře. Orsi vyřešil nepříznivý poměr délky chóru, narušujícího proporcionalitu vnější architektury tím, že po stranách chóru připojil hranolové přístavky, vyzdvížené až po hlavní římsu. Překryly západní polovinu chóru, opticky jej zkrátily a poskytly exteriéru kostela formu

křížové dispozice. Proměnil tím nejen nepříznivou longitudinální dispozici v barokní kompozici o dvou hlavních osách, ale vymanil také všechna průčelí z prosté přímocharosti, rozvolnil seskupení hmot rytmizovanou modelací, která zdůrazňovala plasticitu jednotlivých článků. Celkový pohled na Orsiho chrám zaznamenal kolem poloviny 18. století B. B. Werner na okraji průhledu dnešní Revoluční třídou, v drobném měřítku jej zachycují ještě některé další panoramatické pohledy. Poslední stavba Domenika Orsiho prokázala jeho význam mezi soudobou generací pražských barokních architektů.

Před časem publikoval alternativní interpretaci Orsiho chrámu Pavel Vlček (1986, 416n). Domnívá se, že západní novostavba měla rozšířit renesanční kupulový kostel, jehož existenci k tomu účelu vydedukoval. Naprostou absenci jeho pozůstatků zdůvodnil tím, že je zcela překryly barokní substrukce. Soudí, že po dokončení Orsiho novostavby se projevil vzájemný poměr výšek kleneb starého a nového kostela jako nevhodný a premonstráti proto uzavřeli další smlouvu s Annou Ludmilou Orsiovou na přestavbu východní části, která navázala na původní renesanční dispozici s transeptem a centrální kupolí a vyrovnala je do výše Orsiho kleneb. Pavel Vlček použil zapůjčené půdorysné zaměření výkopů, své závěry publikoval bez konzultace a vědomí vedoucích výzkumů, a tím pominul podrobnější nálezové okolnosti, rozdíly v materiálu, struktuře a vzájemných vztazích jednotlivých stavebních konstrukcí i celkovou stratigrafii, ale i některé písemné údaje. Dovodil rekonstrukci pečlivou analýzou Orsiho staveb, i když v době výstavby východní části chrámu sv. Norberta byl Orsi již dlouho po smrti, a pokud by snad šlo o repliku renesanční dispozice, je rozbor Orsiho kupulových dispozic problematický.

Premonstráti se snažili změnit patrocinium chrámu a zasvětili hlavní oltář sv. Norbertu, avšak tradice je přiměla ponechat spolupatronem sv. Benedikta.

VII. Poslední dvě století

V místech, která zůstala za různých recentních zásahů neporušená, zastihl výzkum nad základy barokních staveb silnou vrstvu stavební demolice, překrytou přibližně na niveletě 193,10 až 193,30 tmavou humusovou hlínou. Nad severním křídlem barokního chrámu byl mělký bazén o průměru asi 5 m vyzděný z cihel.

Chrámu sv. Norberta a Benedikta nepřežilo víc než jedno století. V roce 1783 byly zřízeny generální semináře, které nahradily klášterní teologické školy. Tím i premonstráti museli zavřít kolej sv. Norberta a v roce 1787 převzalo budovu vojsko. V té době vstoupil v platnost zákaz pohřbívání v kostelích nebo na hřbitovech uvnitř osídlení, zřizovala se nová pohřebiště mimo obvod města a tak došlo i k uzavření svatobenediktinského hřbitova a kostel byl odsvěcen.

Výzkum však doložil, že císařská nařízení nebyla jednoznačně dodržována. Na severní straně hřbitova výkopy zachytily několik skupinových hrobů, většinou mužů, převážně mělce uložených a mnohdy zalitých vápnem. Podle knoflíků je lze připisat kasárenskému údobí zdejší lokality.

Jedním z posledních dokumentů barokní zástavby je plán stavitele Leonarda Hergeta, který řešil úpravu budovy Norbertina na městskou nemocnici. Zaznamenává mimo podrobně rozkreslený půdorys koleje i obrys Orsiho kostela, na místě zrušeného hřbitova ponechává volné plochy a do západní části areálu za kostelem navrhuje umístění zahrady (SÚA A—XIX—10/1). Projekt se však nerealizoval, Norbertinum patrně špitálním účelům příliš nevyhovovalo a pro nemocnici byl vybrán prostornější palác ústavu šlechtičen u Karlova náměstí (Beschreibung 1793). Ústav dostal náhradou budovu Norbertina, dal zbořit barokní kostel a celé území upravit na zahradu (Köpl 1901). Tento stav

zaznamenává Langweilův model Prahy.

Šlechtičny převzaly majetek premonstrátů, území někdejšího řádového domu, rozdělené mezi měšťany, zůstalo za západní zdí jejich zahrady. Pozemek původní komendy — položený mezi zahradou šlechtičen a parcelami vydělenými již ve středověku při Rybné ulici — byl mezi lety 1791 až 1811 scelen pod jedno čp. 673/I. sahající od Malé Jakubské až po Rybnou ulici.

Ústav šlechtičen tu přetrvál až do roku 1928. Barokní budova koleje potom ustoupila výstavbě novodobého paláce a plochu zahrady zaplnila různá výrobní a prodejní provizoria. V šedesátých letech byl na jejích místě upraven veřejný park a hřiště pro školní děti. V sedmdesátých letech se zde začal stavět obchodní dům.

POZNÁMKY

1 Výzkum prováděný na podnět K. Gutha a R. Hlubinky vedl J. Böhm. Podle záznamů z jeho pozůstalosti byla v prvním roce položena sonda napříč zahradou bývalého ústavu šlechtičen a procházela jen pohřebištěm, aniž zachytila objekty, a nedosáhla patrně ani podloží. Výkopy v dalších letech dokumentují fotografie a plány uložené v Archivu hlavního města Prahy. Deníky a nálezová zpráva se nedochovaly.

2 Výzkum vedl kolektiv pracovníků Střediska, H. Olmerová zajišťovala výzkum západní části staveniště, V. Martinec odkrýval pohřebiště a H. Ječný vedl výkopy kostela a městských hradeb. Měřickou dokumentaci zajišťovali Zv. Dragoun, P. Kredba a F. Řečínský. Laboratorní práce prováděla laboratoř Střediska, zejména M. Havlíčková, L. Chocholoušková, M. Procházková a M. Míková, spolu s laboratoří Muzea hlavního města Prahy pod vedením J. Ptáčka. S výzkumem dále spolupracovalo antropologické oddělení Národního muzea pod vedením M. Stloukala.

3 Dále bude doloženo, že do příchodu řádu německých rytířů nahradil již přestavěný západní kvádrfukový dům jiný kamenný objekt.

4 Roku 1199 se usadili v Gr. Sonntag ve Voralrberku, roku 1200 v Halle a.S. Pražská komenda předcházela založení komendy vídeňské a nepochybně i sídla v Reichenbachu a Řezně (Tumler 1955, 54).

5 V. V. Tomek neměl jinou možnost než vycházet z Jüttnerova zaměření Prahy z let 1811 — 15. Předpokládal polohu komendy v zahradě čp. 655/I, tedy v místech, kde výzkum doložil kostel sv. Benedikta se hřbitovem, úsek městské fortifikace a hospodářský dvůr komendy. Hlavní budova řádu ležela v místech čp. 673/I, kam Tomek situoval „dům na rohu malé uličky“, který za časů komendy držel pražský kanovník Václav z Olomouce.

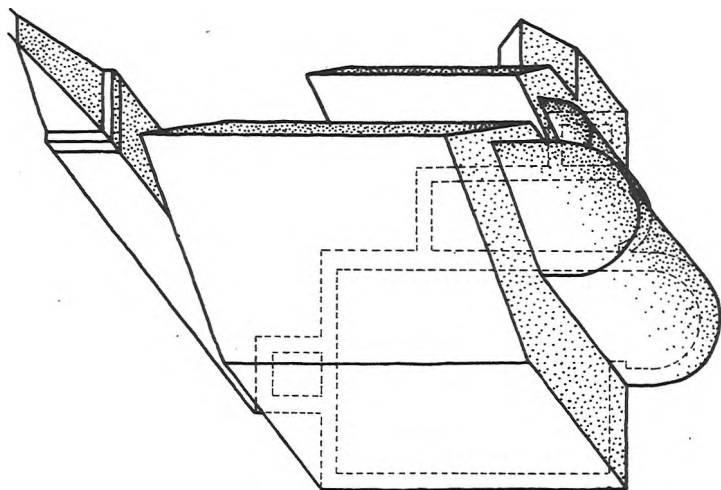
6 Pavel Vlček (1986, 421) se domnívá, že šlo o komplexní renesanční přestavbu s křížovou dispozicí a kupolí v centrálním prostoru. Jde o spekulativní dedukci postrádající jakoukoliv oporu jak v nálezové situaci, tak v písemných pramenech.

7 Čp. 723/I zvaný Bašta a čp. 724/I (Líva 1949, 20). Název Bašta zřejmě souvisel s někdejší fortifikační věží při bráně, zaznamenané ještě na Hergetově plánu úpravy Norbertina pro špitál (SÚA A—XIX—10/1).

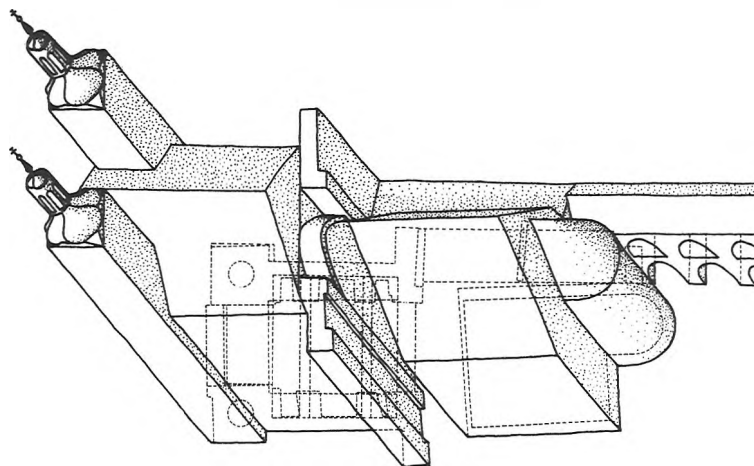
8 „Bawmeister Orssy ... vermög seines letzt eingereichten unndt von Ihre Hochwüden ... approbirten disegno solchen Kirchenbau von grundt auff...bauen ...“

9 „... wie in disegno mit rother Farb gezeichnet ... so viell aber mit gelber Farb bedeutet wasz an der alten letzt sich befindenden Kirchen so wohl an dem gemäurig alsz alten Kirchengewölß stehen wirdt bleiben ...“

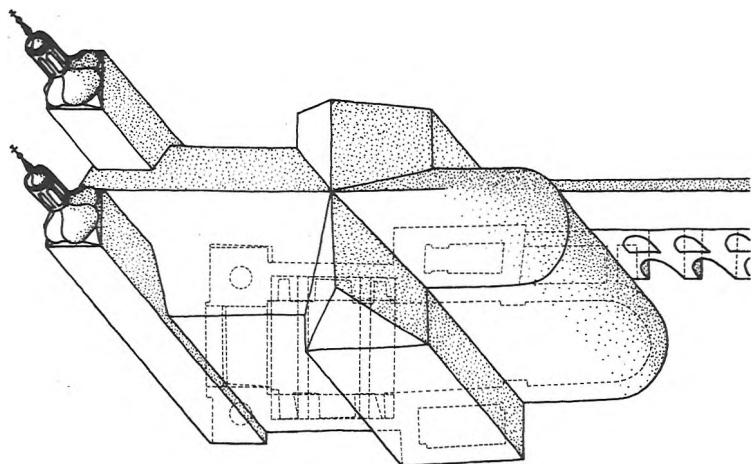
Rekonstrukce postupu barokní přestavby kostela sv. Benedikta. A — hmotová rekonstrukce poslední stavební fáze středověkého kostela před zahájením přestavby. (Kresba J. Mourek)

Rekonstrukce postupu barokní přestavby kostela sv. Benedikta. B — prvá fáze barokní výstavby. Po odstranění věže a severní kaple původního kostela vyzdvihl D. Orsi před jeho západním průčelím loď s bočními kaplemi a dvouvěžovým průčelím, propojenou chodbou s budovou semináře. (Kresba J. Mourek)

Rekonstrukce postupu barokní přestavby kostela sv. Benedikta. C — zatímco nová západní stavba zajistila semináři provizorní chrám, byl starý kostel demolován a na jeho místě vybudován protáhlý chór. Propojení obou částí završilo přestavbu. (Kresba J. Mourek)

10 „... wie nicht weniger allwo anietzo der hohe Altar stehet zwey neue Zwerchmauern über diese jetzt sich befindende unndt auch dieszeits verbleibende Kirchen aufführen zwischen welchen zwey Zwerchmauern man die Sacristey haben wirdt ... unndt dan an der Stirnmauer dieser alten Kirchen wird ein kleinesz Vorhausz bey der Sacristey bleiben von welchem man auf saszwölb der neuen Sacristey kommen wird können unndt vor ein Oratorio ... dienen möge ...“

LITERATURA

Beschreibung der öffentlichen Armen—Versorgungsanstalten in der Königl. böhmischen Hauptstadt Prag, Prag 1793.

Borkovský, I. 1947, Pohřebiště obchodníků z doby knížecí v Praze I, *Slavia Antiqua* 1, 460n.

Clasen, C. H. 1927, Die mittelalterliche Kunst im Gebiete des Deutschordenstaates Preussen I, Königsberg.

Bureš, M. 1988, Praha 1 — Staré Město: Královská cesta, in: *Kronika PSH* 21, s. 189 — 190.

Čarek, J. 1966, K rekonstrukci vývoje a rozlohy raně feudální Prahy, *PSH*, 10 — 41.

Čiháková, J. 1984, in: Praha v raném středověku, *AP* 5, 216 — 218.

Dehler, M. 1908, Geschichte des deutschen Ritterordens, Elbig.

Dragoun, Zdeněk. 1980, Praha 1, Staré Město, Malé náměstí, *Kronika*, *PSH* XII, 238 — 239; 1981, Záchranný výzkum při rekonstrukci plynovodu na Starém Městě pražském I, *AP*, 193 — 232; 1987, Stav a perspektivy poznání staroměstského opevnění, *Staletá Praha* XVII, 39 — 70.

Ekert, F. 1884, Posvátná místa král. hl. m. Prahy II, Praha.

Fiala, Z. 1966, O pražském názvosloví a jeho významu ve vyprávěcích a diplomatických pramelech 12. a 13. století, až do založení Starého Města pražského, in: *Z českých dějin*, Praha, 35 — 62.

Forstreuter, G. 1967, Der Deutsche Orden am Mittelmeer, in: *Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens* 2, 199n.

Hanáková, H.—Stloukal, M. 1988, Pohřebiště kolem bývalého kostela svatého Benedikta v Praze, Národní muzeum v Praze — Přírodovědecké muzeum.

Heydenreich, B. 1961, Ritterorden und Rittergesellschaften, ihre Entwicklung in späten Mittelalter bis zur Neuzeit, Würzburg.

Janáček, J. 1983, Malé dějiny Prahy, Praha.

Ječný, H. et al. 1984, Praha v raném středověku, Jeden ze současných pohledů na vývoj přemyslovského města, *AP* 5, 211 — 288.

Ječný, H. 1988, Počátky pražských tržišť, *Staletá Praha* XVI, 51 — 62.

Joachimová, J. 1968, Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů, *Umění* XVI, 495 — 500.

Hrdlička, L. 1972, Předběžné výsledky výzkumu v Praze 1 Na Klárově, *AR* XXIV, 644n.

Kalina, T. 1972, Příspěvek k založení Starého Města a k vývoji jeho areálu ve 13. století, *HG* 8, 73n.

Kalistová, J. 1968, Majetkové poměry řádu německých rytířů v českých zemích v 1. polovině 13. století, in: *Sborník L. Hosáka*, Olomouc, 23 — 29.

Klápště, J. — Velínský, T. 1979, Problematika výzkumu středověkého města Lundu, *PA* LXX, 501 — 505.

Kletzl, O. 1932, Ein Baukontrakt von Domenico Orsy de Orsini, *MVGDB* LXX, 278n.

Köpl, K. 1901, Geschichte des k.k. freiweltlichen adeligen Damenstiftes zu den heiligen Engeln in Prag, Prag.

Konečný, L. 1983, Odkryv teplovzdušného zařízení na hradě Vranově n. Dyjí a jeho postavení v evropském vývoji, *AH* 8, 449 — 470.

Líbal, D. — Muk, J. — Pavlík, M. 1966, Raně gotické Havelské město, *PSH*, 44 — 55.

Líva, V. 1949, Berní rula 3, Pražská města, Praha.

- Miltzer, K. 1968, Die Entstehung der Balleie des deutschen Ordens im Deutschen Reiche, Göttingen.
- Millauer, M. 1832, Der deutsche Ritterorden in Böhmen, Prag.
- Olmerová, H. 1977, Der Fund mittelalterlichen Glases in der Prager Altstadt, Glasrevue 32, č. 5, 24 — 27.
- Pavů, I. 1971, Pražská keramika 12. — 13. století, Praha.
- Radoměský, P. 1955, Románská Praha ve světle nálezů mincí, ČNM CXXIV.
- Radová — Štiková, M. 1981, Vytápění teplým vzduchem v období gotickém, Dějiny věd a techniky 14, 67 — 75.
- Schmid, B. 1938, Die Burgen des Deutschen Ritterordens in Preussen, Berlin.
- Scholmann, B. 1988, Die Heizanlage unter dem Parlatorium im Kloster Bebenhausen, Denkmalpflege in Baden—Württemberg 17, 164 — 168.
- Sláma, J. 1977, Mittelböhmen im frühen Mittelalter 1, Praha.
- Svobodová—Ladová, M. 1973, Zvláštní místní práva v Praze, PSH VIII, 95 — 185.
- Tomek, V. V. 1865, Základy starého místopisu pražského I, Staré Město, Praha.
- Tumler, M. 1955, Der Deutschen Orden im Werden, Wechsen und Wirken bis 1400 mit einem Abriss der Geschichte des Ordens von 1400 bis zur neuesten Zeit, Wien.
- Voig, J. 1862, Geschichte der Ballei des deutschen Ordens in Böhmen, Denkschriften der k. Akademie der Wissenschaften, Phil.—hist. Classe XII, Wien, 87 — 146.
- Weizsäcker, W. 1931, Quellen zur Geschichte der böhmischmährischen Ballei des Deutschen Ordens, MVGD 69, 357 — 371.
- Winnig, A. 1939, Der deutsche Ritterorden und seine Burgen.
- Winter, Z. 1890, Kulturní obraz českých měst, Život veřejný v XV. a XVI. věku, I/2, Praha.
- Vlček, P. 1986, Giovanni Domenico Orsi a bývalý kostel sv. Norberta v Praze, Umění XXXIV, 416 — 435.
- Wratislavová, L. — Lorenc, V. 1950, Kostel sv. Michala na Starém Městě pražském, ZPP X, 225 — 237.
- Zápotocký, M. 1965, Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA LVI.
- Záruba, Q. 1948, Geologický podklad a základové poměry vnitřní Prahy, Praha.
- Zilinský, B. 1984, Letopis měšťana Nového Města pražského z let 1492 až 1539, PSH XVII, 52 — 89.

ZKRATKY

MVGDB = Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen

PSH = Pražský sborník historický

AP = Archaeologica Pragensia

HG = Historická geografie

AR = Archeologické rozhledy

ČNM = Časopis Národního muzea v Praze

PRAMENY

Libri confirmationum, 5, 1865, ed. A. Tíngl

Libri erectionum, Lib. IV, 1390 — 1397, 1883, ed. C. Borový

Památník národního písemnictví, Annales Strahoviensis, D J— III, IV

Státní ústřední archiv, Řád premonstrátů — Strahov

Státní ústřední archiv, Sbírka map a plánů, A—XIX

Transformations of one of the building plots by the walls of the Old Town of Prague throughout the ages

HUBERT JEČNÝ — HELENA OLMEROVÁ

The „Kotva“ (Anchor) department store is situated on the Náměstí—Republiky (Republic Square), where the medieval bailiwick of the Teutonic Knights once adhered to the city walls of the Old Town of Prague. In the course of its building, the period of seven months was accorded to archaeology to excavate 7,200 square metres of ground. A large—scale excavation was nonetheless undertaken, partly with heavy machinery and with clear conscience in relation to the risks and selections that this procedure would have involved.

I. Stratigraphically, the most ancient find was a cemetery for which the terminus ad quem was provided by early medieval features covering a part of it. A delimitation of the cemetery in the sandy—gravel terrace into which even later graves were sunk presented an unusually difficult task. This must have been a cemetery in groups disposed sometimes in approximate linear alignments but otherwise freely using the terrace area. The only equipment was constituted by lock—rings with S—shaped loops of small diameters. We know of several such 10th — to 12th—century cemetery sites in the Old Town territory; a typical feature of these is the absence of any settlement in the vicinity. These might have been left behind by short—term occupations of craftsmen or merchants. No informations on the affiliation of the local cemetery to any of the identifiable population groups are available.

II. The area of the deserted cemetery was occupied by first settlers — by and large — in the last third of the 12th century. Its core was represented by two features displaying high—level constructions. The first one was a stone house built of low opuka (= local chalky limestone) ashlar and subsequently enlarged by an annex built of sandstone ashlar. Below the ancient surface, some 130 cm in depth, there was a floor consisting of a sequence of variegated loams with pieces of charcoal and bone splinters. Another house, standing at some distance, contained a small sunk chamber built of opuka ashlar with its rear half occupied by a hearth with fire—stained stones and clay daub. The chamber opened into another room of which only one corner survived. We believe that this was once a facility for heating a high—status residence the remains of which were obliterated by repeated sinking of graves from the cemeteries above over the period of several centuries. Remains of a Romanesque church with a semicircular apse and an oblong nave in the W part of which two asymmetrically placed rectangular foundation blocks indicated that the building might have been provided with a tower and a gallery were excavated in closest proximity of the houses.

Both houses were surrounded by freely spaced structures of varied character such as a sunk hut with a stone revetment or a fragment of another one which had a post—hole at its edge, perhaps from the original vertical construction; in another case, no more than the stone—lined hearth survived. Other features have been sunk either only slightly or, alternatively, as deep as 2 m below the old surface. The whole area contained bowl—shaped hearths burnt red, in some instances superimposed over one another.

We believe that at least two settlement complexes were established here in the last third of the 12th century. Their cores were constituted by high—level stone houses, one of which was accompanied by a private church. The houses were surrounded by low—status huts and various economic facilities. The spacing was apparently not directed by any urbanistic considerations.

III. The Teutonic Knights acquired this area at some time between 1225 and 1250, moving over from their original Prague residence „Na Poříčí“. This was the period of emergence of the Prague fortifications and the erection of the regular house went on in a close connection with building the fortification wall. Of the original building layout, the new masters retained only the St. Benedict gallery church but they enlarged it along both lateral sides by oblong annexes built in the traditional Romanesque ashlar masonry. The N annex was terminated by a semicircular apse, the S one had a rectangular chancel as the E facade of the church became a component of the urban fortification

which was joined to both the church's corners, leaving the apses protruding into the outer ward. The latter was 15 m wide and enclosed by a wall over a masonry-lined ditch. The church with its cemetery thus filled in an area adjacent to the inner face of the urban fortification, the bailiwick area proper being situated farther to the W and enclosed by an independent stone fortification. A transversal wall dissected the Order territory approximately at its half. In the W part, foundation masonry of a large building has survived. In its N wing, a deep rectangular subterranean room was sunk and a ditch was running along the outer side of its perimeter wall. All the walls, including the bailiwick wall and the urban fortification, were built of red quartzites with both revetments carefully laid out of large stones and the intervening space filled in by chips poured over with mortar. Within the E half of the area, a single-tract building was situated along the fortification wall. The excavation implies that the W big house was the bailiwick residence proper while the E part of the area consisted of an economic bailey much of which was built over with wood, even in subsequent periods of time.

IV. Notwithstanding the fact that under Charles IV (1346 — 1378), Prague became the residence of the Roman Emperor and was quickly transformed into a burgeoning capital, the Teutonic Knights bailiwick retained its original layout, being re-designed according to the fashion of the day only in the last third of the 14th century. As far as the limited area between the city wall and the bailiwick wall permitted, the church was enlarged, having acquired a new, almost square nave without buttresses and probably with a flat ceiling borne by a number of supports articulating the inner space into two aisles. The chancel had to retain its former shape because of the fortification and the Romanesque apse and the rectangular terminal part adjacent to the individual aisles remained in function. A rectangular tower was erected in the axis of the W façade. The original oblong annex with an apse along the N side received a small sacristy sunk, because of the lack of space, partly into the urban fortification wall.

A new S wing the cellars of which were communicating by a saddle-shaped doorway almost 3 m high was added to the bailiwick building. The adjustments in other wings are borne out by a number of newly founded walls. Most of the local tracts were not provided with cellars; they could make use of earlier constructions but were more easily obliterated by subsequent rebuildings and their situation cannot be reconstructed any more in a complex manner. Even the bailey underwent some changes in the building layout.

The Teutonic Knights left their possessions in time of the Hussite wars (1419 — 1434). Some vestiges of the one-time affluence could have been retrieved from the bailiwick well (such as, for instance, fragments of a rich group of Bohemian table glass service).

V. The bailiwick area was subsequently divided up and occupied by the burghers of Prague. These have soon begun to rebuild and transform the Order buildings, obviously ill-suited to the new purposes. This is to be most clearly seen in the one-time baileys where some rather large structures, provided with cellars, grew up. For the two centuries of the local squatters occupation, the urbanistic structure of the area was deeply changed, approximating the external aspect of the other urban quarters.

St. Benedicts church became a filial church of the Calixtine parish of St.—Mary—before—the—Tyn. The obliteration of the city walls opened the way to the expansion of the cemetery to the one-time outer ward. Also, the Romanesque apse could have been replaced by another chancel, again of a semicircular form but still corresponding just to the facade of one of both aisles. The original disposition of the church did not change, perhaps only the facades were re-designed to suit the taste of the day.

VI. In the Thirty Years War (1618 — 1648). St. Benedicts church, together with the adjacent segment of the one-time urban fortification, was assigned to the Premonstratensian canons for the purpose of building a seminary here. For this purpose, the canons bought the plots of the one-time bailiwick area, obtaining the area of the defunct bailey. They had no intention of acquiring the W parts where the bailiwick building once stood and which remained in possession of Old Town burghers.

The Premonstratensians initiated their building projects by the college building which they situated into the one-time city ditch. They had all the bought-up houses demolished and the

surface levelled, after which Domenico Orsi, a Prague architect, founded a Baroque—style complex. The contract, surviving to this day in the Strahov—monastery archives says that the old church, which was still standing, served for the needs of the seminary; only its N annexes and the W tower were pulled down. The nave of the new building, accompanied by three chapels on each of its sides and with a two—tower facade on the W, continued the old building. Mr. Orsi died before the building was finished and work was continued by his team directed by his widow, Anna Ludmila. The Premonstratensians then commissioned the second phase of the building. Orsi's building was consecrated and served the seminary and the old church was pulled down, having been replaced by an elongated chancel with a semicircular terminus the outline of which was obviously dictated by the needs of the seminary. The unfavourable proportions of the chancel were compensated for and covered by oblong annexes by the lateral facades in the project and a Baroque—style composition with two principal axes emerged in the form of a longitudinal—disposition exterior.

VII. The Premonstratensian college did not live beyond one and a half century. General seminaries which replaced monastic schools were introduced in 1783. The Norbertinum college fell to the army. The Enlightenment period took up the re—organization of hospitals and a project of setting up a hospital in the old college was put forward but later on, the palace of the Noble Ladies Institute beyond the Karlovo—náměstí (Charles Square) was chosen for that purpose. The noble ladies moved over to Norbertinum, they had the Baroque church demolished and a garden was laid out at the spot where in once stood. The Institute remained here until 1928, the Baroque college having been replaced by a modern palace and the garden occupied by various productional and commercial agencies subsequently.

Die Historie und Veränderungen eines Blocks bei den Schanzen der Prager Altstadt

HUBERT JEČNÝ — HELENA OLMEROVÁ

Für den Aufbau des Kaufhauses Kotva hat man einen Bauplatz auf dem Platz der Republik ausgesucht, wo im Mittelalter bei den Schanzen der Prager Altstadt das Komturat des Ordens Deutscher Ritter stand. Das Bauharmonogramm hat für die Untersuchung einer Fläche von etwa 72 Ar die Zeit von sieben Monaten bestimmt. Die Untersuchungsführung hat sich auch unter diesen Bedingungen für eine Flächenabdeckung partiell mit Mechanisationsgebrauch entschieden, wobei sie sich aller Risiken und Selektionen bewußt war, die dieses Vorgehen mit sich bringt.

I. Der stratigraphisch älteste Fund war die Grabstätte, datiert ante quem durch die frühmittelalterlichen Objekte, mit welchen sie teilweise überdeckt war. Die Abgrenzung der Grabstätte an einer Schottersandterrasse, in die auch jüngere Gräber reichten, war ziemlich schwierig. Es handelte sich wahrscheinlich um eine Gruppengrabstätte, konzentriert stellenweise ungefähr in Reihen, sonst frei ausgebreitet auf der Terrassenfläche. Die einzige Ausstattung waren die S-förmigen Ohringe vom kleinen Durchmesser. Es gibt mehrere solche Grabstätten aus dem 10. bis 12. Jhd. auf der Fläche der Prager Altstadt und es ist für sie kennzeichnend, daß es keine Siedlung in ihrer Umgebung gibt. Es handelte sich offensichtlich um die Überreste einer kurzen, nicht stabilen Wirkungsstätte entweder einiger Handwerkergruppen, oder um Lagerplätze und Handelszentren der Fernkaufleute. Es kann nicht bewiesen werden, wem die hiesige Grabstätte gehörte.

II. Die verlassene Grabstätte wurde etwa im letzten Drittel des 12. Jhds. von der ersten Besiedlung überdeckt. Ihr Zentrum bildeten zwei, was die Konstruktion anbelangt anspruchsvolle Objekte. Das erste war ein Steinhaus gemauert von niedrigen Plänerquadersteinen, später wurde es verbreitet durch den Umbau aus Sandsteinquadern. Der Fußboden, ungefähr 130 cm unter dem ehemaligen Terrain, war aus Schichten von verschiedenfarbigem Lehm mit Kohlen und Knochen-

spänen gebildet. Unweit stand ein anderes Haus, von dem nur eine kleine vertiefte Kammer aus Plänerquadersteinen übrig geblieben ist, im Hinterteil war ein Feuerraum aus ausgebrannten Steinen und Lehm. Die Kammer führte zu einem weiteren Raum, von dem nur eine Ecke geblieben ist. Wir nehmen an, daß dies eine Beheizungsanlage eines Herrenhauses war, das im Grabstättboden, einige Jahrhunderte lang intensiv gegraben, unterging. In der Nähe hat die Untersuchung die Überreste einer romanischen Kirche mit Halbkreisapside und länglichem Schiff abgedeckt, wo im Westteil zwei asymmetrisch gelegene Prismengründe waren, offensichtlich Tribünen und Türme eingezogene in den Schiffsraum.

In der Umgebung beider Häuser waren freigelegte verschiedene Objekte — Grubenhäuser ummauert mit Steinblenden, ein Fragment eines weiteren hatte am Umfang Pfahlgruben, vielleicht von der ursprünglichen vertikalen Konstruktion, an einigen Stellen sind mit Steinen belegte Feuerstellen geblieben. Andere Objekte wurden entweder nur ganz flach in die Sohle, oder bis zu einer 2 m Tiefe vertieft. Im ganzen Areal kamen die rotgebrannten Schalefeuerstellen vor, stellenweise auch in mehrfacher Superposition.

Aus der Fundsituation schließen wir, daß sich im letzten Drittel des 12. Jhds. wenigstens zwei Siedlungsformationen entwickelt haben, in deren Zentren anspruchsvolle Wohnhäuser standen, eines davon mit einer privaten Kirche, in der Umgebung mit Diensthütten und verschiedenen Wirtschaftsobjekten. Die Verteilung wurde durch keine urbanistische Absicht geführt.

III. Irgendwann im zweiten Viertel des 13. Jhds. hat dieses Territorium der Orden Deutscher Ritter gewonnen und ist hierher aus seinem ursprünglichen Sitz Na Poříčí übersiedelt. In dieser Zeit begann man mit dem Bau der Prager Schanzen und der Aufbau des Ordenshauses verlief eng an den Bau der Fortifikation gebunden. Aus der früheren Bebauung blieb nur die Tribunkirche des St. Benedikt stehen, wurde aber an beiden Seiten durch längliche Anbauten verbreitet, die noch mit der romanischen Quadertechnik durchgeführt wurden. Den Nordanbau hat man mit einer Halbkreisapside ergänzt, der südliche hatte nur einen Direktverschluß, denn die Oststirnwand der Kirche wurde ein Teil der Stadtschanzenlinie, die an ihre beiden Ecken anknüpfte und ließ die Apsiden in den Zwinger hervortreten. Dieser war 15 m breit und beendet über den gemauerten Graben durch eine Zwingerwand. Die Kirche und die Grabstätte füllten also den Raum an der Innenseite der Stadtbefestigung, und erst dann kam vom Westen das eigene Komturamtsareal, geschlossen von einem selbständigen Steinwall. Ungefähr in der Mitte war das Ordensareal durch eine quere Umfassungsmauer geteilt. Im Westteil blieb die Grundmauerung eines großen Baus erhalten. In seinem Nordflügel im Souterrain war ein tiefer Prismaraum vertieft und die Außenseite der Umfassungsmauer umlief ein Graben. Alle Mauern wurden aus demselben Material wie die Komturatsumfassung oder die Stadtbefestigungsmauer gemacht, nämlich aus rotem Quarzit, die großen Steine in der Oberseite der Mauerung mit gegossenem Innenkern. In der östlichen Hälfte des Areals haben wir die steinerne Esintraktbebauung nur entlang der Schanzenmauer festgestellt. Aus der abgedeckten Anlage wird klar, daß das große Westhaus das eigene Komturatshaus war, während der Ostteil des Areals einen Wirtschaftshof bildete, in dessen Ausstattung — auch in jüngeren Zeiten — die Holzbebauung überwog.

IV. Während sich die Residenzstadt des Karl IV. schnell verbreitete und in eine prachtvolle Metropole veränderte, das hiesige Komturat des Ordens Deutscher Ritter blieb lange in seiner ursprünglichen Anlage und erst im letzten Drittel des 14. Jhds. begann man mit seiner Umgestaltung in gotische Formen. Die Kirche wurde verbreitet, soweit es der enge Raum zwischen der Stadtmauer und der Umfassungsmauer erlaubte, sie bekam ein neues fast quadratisches Schiff ohne ein Stützsystem, wahrscheinlich also nur mit einer flachen Decke gestützt durch eine Reihe von Stützen, die den Innenraum in zwei Schiffe teilten. Die Fortifikation verhinderte die Entfaltung vom Presbyterium und hat der Kirche in einem Schiff die romanische Apside, in zweitem den Direktverschluß erhalten. In der Achse der westlichen Stirnwand erhob sich ein Prismaturm. An der Nordseite blieb die ursprüngliche längliche Bebauung mit der Apside erhalten, hinter dieser kam eine kleine Sakristei hinzu, wegen Raumnot teilweise in die Stadtschanzenmauer vertieft.

Das Komturatshaus bekam einen neuen Südflügel, dessen Keller durch fast 3 m hohes Sattelportal verbunden waren. Auch in weiteren Flügeln kam es zu größeren Herrichtungen, belegt durch eine Reihe von neu erbauten Mauern. Die hiesigen Trakte blieben größtenteils ohne Keller,

man konnte also ältere Konstruktionen benutzen, wurden aber leichter bei neuen Umbauten verfallen und ihre Anlage kann man nicht komplex rekonstruieren. Zu einigen Bauveränderungen kam es auch in dem Wirtschaftshof.

Während der Hussitenkriege haben die Deutschen Ritter das Komturat verlassen. Aus dem Klosterbrunnen konnten wir Überreste der Innenausstattung des Ordenshauses herausnehmen, unter anderem meistens Bruchstücke einer reichen Kollektion vom böhmischen Hohlglas.

V. Das Territorium des verlassenen Komturats haben die Prager Bürger vergriffen. Die Ordensgebäude, zweifellos nur wenig den neuen Zwecken zusagend, begann man bald herzurichten und umzubauen nach den neuen Bedürfnissen. Dies wurde am markantesten sichtbar im Raum des ehemaligen Hofes, wo einige relativ große Objekte mit tiefen Kellern entstanden. Während der zwei Jahrhunderte, in denen hier die Handwerker wohnten, hat sich die urbanistische Struktur des ganzen Blocks markant verändert und sich dem Aussehen der anderen Stadtviertel genähert.

Die St. Benedikt Kirche wurde zum Filialkalixtinertempel der Jungfrau Maria vom Týn. Das Abschaffen der Stadtbefestigung ermöglichte, den Friedhof in den Zwingerraum zu verbreiten und die romanische Apside durch ein geräumigeres Presbyterium zu ersetzen, auch im Halbkreis geschlossen, aber immer nur in der Stirnwand eines der beiden Schiffe. Sonst hat sich die ursprüngliche Kirchenanlage nicht geändert, vielleicht nur ihre Gehäuse wurden im Gegenwartsstil herrichtet.

VI. Während des Dreißigjährigen Krieges wurde die St. Benedikt Kirche zusammen mit dem anliegenden Teil der ehemaligen Stadtfortifikation den Prämonstratensern abgegeben, um hier ein Seminar zu bauen. Sie begannen dazu die Grundstücke des ehemaligen Komturatsareals zu kaufen, gewannen den Raum des Wirtschaftshofes, aber um den Westteil haben sie nicht gerungen, der blieb im Besitz der Altstadtbürger.

Die Prämonstratenser begannen mit dem Bau eines Kollegiumsgebäudes, das sie im ehemaligen Stadtgraben gegründet haben. Sie ließen all die gekauften Häuser demolieren und auf dem verflachten Terrain hat der Prager Baumeister Domenico Orsi einen Barockneubau gegründet. Nach dem Vertrag, erhaltenem in den Strahov Annalen, blieb die alte Kirche noch stehen und diente weiter dem Seminar, nur ihre Nordanbauten und der Westturm wurden weggeschafft. Der Neubau knüpfte eng an sie mit seinem Schiff, begleitet an beiden Seiten von Dreiergruppen von Kappellen und im Westen mit einer zweitürmigen Stirnwand. Noch vor dem Bauschluß ist Orsi gestorben und die Arbeiten hat seine Hütte unter der Führung seiner Witwe Anna Ludmila fortgeführt. Die Prämonstratenser haben ihnen auch die zweite Bauphase vergeben. Der Bau von Orsi war gewidmet und diente dem Betrieb des Seminars, die Hütte hat die alte Kirche abgeschafft und durch ein länglich-halbkreisförmig beendetes Chor ersetzt, das offensichtlich das Seminar brauchte. Die ungünstigen Proportionen des Chors hat das Projekt ausgeglichen und durch längliche Anbauten an den Seitenstirnwänden überdeckt, und die longitudinale Außenanlage wurde zu einer Barockkomposition mit zwei Hauptachsen.

VII. Das Prämonstratenser Kollegium blieb hier nur 150 Jahre. Im Jahre 1783 wurden Generalseminare errichtet, die die Klosterschulen ersetzten. Das Norbertinum wurde von Militär besetzt. Das Aufklärungszeitalter trat auch zu einer Spitalreorganisation und wollte ein Spital im ehemaligen Kollegium errichten, dann wurde aber zu diesem Zweck der Palast des Edelfraueninstituts hinter dem Karlsplatz gewählt. Die Edelfrauen sind ins Norbertinum überzogen, haben die Barockkirche demolieren lassen und an ihrer Stelle einen Garten hergerichtet. Das Institut blieb hier bis zum Jahre 1928, dann wurde das Barockkollegium durch einen neuzeitlichen Palast ersetzt und den Garten haben verschiedene Produktions- und Handelsorganisationen besetzt.